

Models d'intervenció social des de la psicologia comunitària

Juan Herrero Olaizola
Marisela Montenegro Martínez
Gonzalo Musitu Ochoa

PID_00161079

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Índex

1. La perspectiva ecològica.....	5
1.1. Els orígens moderns del pensament ecològic	6
1.2. Els sistemes socials: estructures i processos	8
1.2.1. La naturalesa dels sistemes socials: aspectes generals	8
1.2.2. La dinàmica dels sistemes socials: estructures i processos	11
1.3. Urie Bronfenbrenner i l'ecologia del desenvolupament humà ...	17
1.3.1. La interacció entre persona i ambient	17
1.3.2. L'estructura imbricada dels contextos o sistemes	19
2. La investigació acció participativa.....	28
2.1. El concepte de <i>participació</i>	28
2.2. Participació política	29
2.2.1. Els moviments de massa	30
2.2.2. Teoria de la privació relativa	31
2.2.3. Teoria de mobilització de recursos	31
2.2.4. Teoria dels moviments socials nous	32
2.2.5. Moviments socials contemporanis	32
2.3. Espais de participació política	33
2.3.1. Participació institucional i instituïdora	33
2.3.2. Participació formal i informal	34
2.4. Participació associativa	35
2.5. Participació comunitària	37
2.5.1. Característiques de la participació comunitària	38
2.5.2. Per què participen les persones?	39
2.6. Investigació acció participativa (IAP)	40
2.6.1. La inspiració de Fals Borda	41
2.6.2. Les xarxes socials com a base de la investigació acció participativa. La proposta de Villasante	47
2.7. El concepte d' <i>autogestió</i>	50
2.8. Resum	52
3. Desenvolupament comunitari i potenciació (<i>empowerment</i>).	54
3.1. L' <i>empowerment</i> com a orientació dels valors de la psicologia comunitària	55
3.1.1. La perspectiva de l' <i>empowerment</i>	55
3.1.2. <i>Empowerment</i> i diversitat cultural	57
3.1.3. <i>Empowerment</i> i rol professional: la investigació acció	58
3.2. L' <i>empowerment</i> com a teoria: definició i bases conceptuals	60
3.2.1. Definició d' <i>empowerment</i>	60
3.2.2. Àmbits de l' <i>empowerment</i>	62
3.3. Resum	73

Bibliografia..... 75

1. La perspectiva ecològica

Descriurem un comportament que tenen bona part de les persones quan poden: fer una migdiada davant del televisor mentre miren un documental sobre lleons. Això és una cosa molt comuna que, a més, ens permet introduir el concepte d'*ecologia*. Per què? Doncs perquè l'ecologia es desenvolupa fonamentalment en la biologia, com una manera d'entendre els processos d'intercanvi entre animal i ambient que permet comprendre les pautes d'acció dels animals. Quan mirem un documental sobre lleons, no ens xoca que es relacioni el comportament d'aquests animals amb el territori, els equilibris de poder en les bandades, l'efecte de la sequera i l'època de pluges, les relacions preses-depredadors, l'estatus dels membres, la posició en el sistema social, etc. La pregunta, doncs, és la següent: per què no amb les persones? D'això tracta el pensament ecològic aplicat a la psicologia comunitària.

Si l'entorn té alguna influència en el comportament de les persones, i l'evidència apunta que realment el té, és fonamental que la psicologia comunitària tracti de respondre a preguntes com aquestes: quina influència tenen en la persona els diferents entorns?, quins són els elements bàsics de l'entorn que potencien el desenvolupament de les persones?, quina mena d'interaccions es produeixen entre els entorns?, hi ha alguna estructura que defineixi l'entorn ecològic de la persona?

Són preguntes legítimes si el que volem és, precisament, intervenir en els contextos en què es desenvolupen les persones. Si, a més, però, substituïm ara la paraula *entorn* per *sistema* o *comunitat*, de seguida ens adonem que és l'estudi d'aquests sistemes i comunitats el que és l'essència vertadera de la psicologia comunitària. Podem aventurar-nos a dir, a més, que la perspectiva ecològica és un dels pilars principals de la psicologia comunitària, sense la qual no es podria desenvolupar teòricament, ja que és el pensament ecològic el que s'encarrega d'analitzar els sistemes socials, l'estructura que tenen, els processos i les múltiples interrelacions que es produeixen entre diferents sistemes socials. Al cap i a la fi, una comunitat també és un sistema que inclou altres sistemes socials i és, per tant, l'entorn ecològic en què viu la persona en desenvolupament.

Per tant, tractarem d'aquestes qüestions i presentarem el que la perspectiva ecològica ens pot dir sobre els sistemes socials i la funció que exerceixen en el benestar de la persona. Per a això, de primer, presentarem alguns conceptes bàsics sobre els sistemes socials juntament amb algunes de les propietats que tenen; després, prestarem una atenció especial a l'estructura dels sistemes socials i als processos que s'hi produeixen.

També presentarem una teoria global ecològica sobre el desenvolupament de la persona. Aquesta teoria no és l'única disponible, però considerem que és la que reflecteix més bé el potencial de la perspectiva ecològica en l'anàlisi de la persona. Hi ha altres teories i marcs teòrics (Hawley, Belski, Lin, etc.), però nosaltres presentarem aquí l'**ecologia del desenvolupament humà** d'Urie Bronfenbrenner. Aquesta teoria l'han utilitzada i ampliada amb freqüència nombrosos autors i, en l'actualitat, té un gran suport en la comunitat científica. El fet de seleccionar una teoria i prou ens permetrà explorar-la amb més detall, il·lustrar-la amb exemples i explorar amb cert deteniment algunes de les aplicacions que té.

1.1. Els orígens moderns del pensament ecològic

El biòleg germànic Haeckel va ser qui, el 1873, va encunyar el terme *ecologia* (*oik*, arrel grega que significa 'lloc de residència') per a significar 'la casa de l'home' o 'ambient', i reivindicar així una ciència que es preocupés del medi ambient com a llar. Al cap d'uns anys, Ellen Swallow Richards va posar els fonaments d'una perspectiva que avui dia té un gran atractiu, en publicar nombrosos treballs sobre puresa de l'aigua, costos, higiene i química de l'alimentació. Pensava que del benestar de la llar depenia el benestar de la comunitat i, per tant, que la ciència s'ha de preocupar d'aquesta unitat de la comunitat que és la llar. Aquesta sensibilitat intel·lectual d'Ellen Richards per la llar i la comunitat és considerada el principi d'un moviment que es pot definir com a interdisciplinari.

Segons aquesta autora, l'estudi dels entorns dels éssers humans i els efectes que produeixen en les seves vides són produïts per trets de l'ambient que poden ser naturals, com el clima, o artificials (produïts per l'activitat humana), com el soroll, la brutícia, els vapors verinosos, l'aigua bruta, l'aire viciat i l'aliment brut.

Ellen Richards

La vida d'Ellen Richards va coincidir amb el desenvolupament industrial indiscriminat, la qual cosa li va permetre observar els costos ocults d'aquest procés: la pèrdua de qualitat de l'aigua, la contaminació dels rius, els additius contaminants dels aliments, etc. Un aspecte que, segons el nostre parer, és important és que Richards va promoure l'educació de les dones, el grup principal de consumidors d'aquella època.

De l'ecologia humana de Richards, en procedeix la idea que els éssers humans poden comprendre, per mitjà de l'educació, les seves interaccions amb l'ambient, i també controlar-ne el consum (i producció) per a benefici de tot l'ambient. Després de morir-se, el 1911, es va fundar el 1916 la Societat Ecològica d'Amèrica i, el 1917, la revista *Ecology*.

La primera gran eclosió dels treballs sobre ecologia humana sorgeix a partir de les investigacions sobre la distribució espacial dels espais urbans (Burguess, 1925; Park, 1925), particularment a Chicago, la qual cosa ha fet que alguns investigadors identifiquin l'ecologia humana amb aquest acostament espacial i amb el que s'ha arribat a anomenar *escola de Chicago* en l'ecologia humana.

Les ciutats, en aquest període, experimentaven un creixement ràpid i turbulent. S'incorporaven a gran escala poblacions ètnicament diverses, competència incontrolada per l'espai, obsolescència ràpida d'estructures físiques, etc. Posar ordre en un remolí de canvis representava un repte que només es podia analitzar des del punt de vista macroscòpic com un tot. Aquesta preocupació va desembocar en una ecologia poblacional, la qual cosa va donar lloc a la creació d'un vincle entre ecologia humana i poblacional en què s'ha de destacar la influència de Malthus i Darwin.

Malthus (1766-1834) va viure en una època en què es considerava que l'increment de la població augmentava el poder d'un país, que la superpoblació es podria utilitzar per a alimentar el mercantilisme i poblaria les colònies.

La idea de Malthus era que, en una situació sense constriccions, la població s'incrementaria en proporció geomètrica, i la producció d'aliments, en una proporció aritmètica, i que les relacions entre aliment i població eren restringides sempre per revessos o restriccions preventives (restriccions morals) o impediments positius (guerres i gana).

En aquest sentit, es constata que els controls preventius se centren en la fertilitat, mentre que els positius, en la mortalitat. La importància aquí està en el fet que el seu treball va servir per a estimular altres estudis des d'una perspectiva ecològica en els àmbits de l'economia, la sociologia i la demografia, treballs que il·lustraven la interacció de l'ambient i variables biològiques amb variables socials i humanes.

La tasca de Malthus sobre la interacció de variables biològiques i socials va tenir una continuïtat teòrica i científica sòlida en el treball de Darwin sobre l'origen de les espècies el 1859, en què es recullen les seves idees sobre la selecció natural i l'evolució.

Un autor relacionat directament amb el desenvolupament de l'ecologia humana va ser Mendel. Les seves idees són especialment significatives per a les formes de la teoria ecològica familiar que vinculen desenvolupament ontogenètic amb interacció ambiental, i per als teòrics de la família que consideren que una part del comportament familiar s'explica per factors biològics.

També els estadístics i demògrafs van ser atrets per la naturalesa matemàtica dels genetistes de població, com, per exemple, Pearson i Galton. Aquests consideraven que el progrés humà i el desenvolupament estaven relacionats íntimament amb la selecció natural. També Fisher va demostrar, de manera matemàtica, durant la dècada de 1950, que la selecció natural i no la mutació és el factor explicatiu principal en l'evolució, en apreciar que la variació en un *pool* de gens es relacionava, necessàriament, amb la selecció natural i l'adaptació. Sense prou variació en el *pool* de gens no hi ha prou rang a partir del qual es pugui seleccionar una adaptació. Fisher i Pearson van confirmar, a partir de les seves anàlisis estadístiques, que la selecció natural i l'adaptació són els mecanismes centrals en el procés de l'evolució, encara que afavorien l'eugenèsia com a manera d'assegurar la transmissió dels gens més aptes.

En psicologia, l'ús explícit d'aquesta perspectiva es va reflectir en la psicologia ecològica de Wright i Barker (1950), construïda principalment sobre els conceptes d'*espai vital* i *camp psicològic* de Kurt Lewin (1935). L'ecologia humana va ser també una perspectiva teòrica que es va desenvolupar com una disciplina més, tal com la geografia, les ciències polítiques o l'economia, i també en professions relacionades amb el benestar psicològic. No obstant això, encara que hi ha hagut intents d'integrar les aportacions de diferents disciplines en l'àmbit de l'ecologia humana, no hi ha una teoria integradora i prou. A continuació, analitzarem els supòsits generals compartits per les diverses disciplines de les ciències socials:

- 1) Els individus i els grups són essencialment biològics i socials per naturalesa.
- 2) Els éssers humans depenen del seu ambient per a subsistir (aire, aigua, aliment, etc.).
- 3) Els éssers humans són socials, de manera que són interdependents d'altres éssers humans.
- 4) Els éssers humans són finits, i el seu cicle vital, juntament amb les seves necessitats biològiques de subsistència, imposa el temps com a constricció i recurs.
- 5) Les interaccions humanes estan organitzades espacialment.

1.2. Els sistemes socials: estructures i processos

1.2.1. La naturalesa dels sistemes socials: aspectes generals

El pensament ecològic és influït profundament pel que en podem dir *la lògica de sistemes*. En general, s'entén per aquest terme el conjunt d'orientacions teòriques que centren l'anàlisi en conjunts globals amb significat i no en els

elements individuals que componen aquests conjunts. Quan aquesta manera d'analitzar els fenòmens s'aplica a l'àmbit social, sorgeix el concepte de *sistema social*.

El sistema social és un agregat de persones que interactuen en un context determinat a què atribueixen un significat compartit.

Les organitzacions (l'escola, per exemple), la família, el grup d'iguals, etc., són exemples de sistemes socials. Des de la perspectiva ecològica, per a comprendre el comportament de les persones en aquests sistemes, s'ha d'ampliar la unitat d'anàlisi des de l'individu fins al sistema. D'aquesta manera, tant les característiques dels sistemes com els processos que hi tenen lloc es converteixen en elements conceptuals i d'anàlisi fonamentals per a entendre'n els membres.

"Las organizaciones son primero y principalmente sistemas de elementos, cada uno de los cuales afecta y es afectado por los otros. Los objetivos no constituyen una mejor opción para comprender la naturaleza y funcionamiento de las organizaciones que los participantes, a tecnología o la estructura social. Y ninguna organización puede ser comprendida si la aislamos de su entorno. Perderíamos la esencia de la organización si insistiéramos en centrarnos en algún elemento aislado y excluyéramos a los otros."

W. Scott (1981). *Organizaciones* (pp. 18-19). Englewood, NJ: Prentice Hall.

A més, els sistemes socials no operen de manera aïllada, sinó que mostren unes pautes d'interdependència amb altres sistemes socials, als quals afecten i, al seu torn, queden afectats per aquests altres sistemes. Per exemple, si la família és un sistema social, les relacions entre els seus membres es poden explicar per les característiques del sistema (si la família té pautes autoritàries, per exemple), però també, com a sistema social, la família queda influïda per altres sistemes socials com el veïnat, el grup d'amics dels pares, el grup d'amics dels fills, les organitzacions laborals a què pertanyen els seus membres, etc. I fins i tot per altres **sistemes**, que anomenem **simbòlics**, com els sistemes de creences de la societat, els valors en un moment històric, el conjunt de normes jurídiques vigent, etc. Des de la perspectiva ecològica, per tant, aquesta interdependència possibilita situar el nivell d'anàlisi tant en el sistema mateix com en l'entorn immediat o potser més distant d'aquest sistema. Més endavant, veurem la influència que tenen aquests sistemes simbòlics en el desenvolupament dels sistemes socials, i en possibiliten així l'adaptació i el desenvolupament. De moment, ens centrarem en la idea de l'elecció del nivell d'anàlisi per a il·lustrar la versatilitat que mostra la perspectiva ecològica en l'anàlisi de la realitat social.

Situar el nivell d'anàlisi implica seleccionar el nivell d'abstracció amb què s'analitza el comportament d'un sistema. Així, continuant l'exemple de l'anàlisi del sistema familiar, hi ha moltes alternatives per a estudiar-lo. Es poden analitzar les regles i normes del sistema familiar, però també es pot analitzar la relació que té el sistema familiar amb altres sistemes socials. I fins i tot es pot estudiar com afecta la ideologia vigent en una societat les interrelacions

del sistema familiar. Totes aquestes estratègies d'anàlisi són legítimes des de la perspectiva ecològica, i l'elecció de la més adequada depèn dels objectius de l'estudi i la disponibilitat dels mitjans.

Continuant amb l'exemple, podem analitzar els processos d'ajust de l'adolescent considerant les seves relacions familiars (conflictes amb els pares, problemes de comunicació familiar, etc.) o podem obrir la perspectiva d'anàlisi per incloure l'efecte d'altres sistemes socials en què participa ell mateix. En aquest sentit, l'anàlisi de les relacions de suport amb la parella o els valors del grup d'iguals poden oferir pistes sobre els processos d'ajust de l'adolescent. Encara més, analitzant les relacions que s'observen entre els diversos sistemes a què pertany aquest adolescent, podem tenir una idea més completa del seu ajust psicosocial.

Les vinculacions que s'estableixen entre els diversos sistemes respecten, en general, un conjunt de normes socials acceptades per l'entorn social més ampli, la qual cosa fa possible vincular els aspectes ideològics de la societat amb el comportament dels seus membres. En el cas de l'adolescent, el fet de mantenir una relació íntima estable pot convidar a pensar que el seu desenvolupament emocional és més o menys adequat; de fet, l'adolescent fa el que se n'espera. Si qui manté la relació estable, però, és, suposem, una nena de 12 anys –fins i tot fisiològicament molt desenvolupada–, probablement percebrem una situació de risc potencial.

No obstant això, pot passar que les persones reinterpretin o canviïn el conjunt de normes de funcionament dels sistemes, la qual cosa fa que aquests sistemes resultin molt més adaptables a situacions, amenaces o demandes noves. Des del punt de vista de l'evolució dels sistemes familiars, s'observa una negociació i adaptació constants de les regles familiars, la qual cosa facilita, al seu torn, un ajust familiar i social millor dels seus membres. D'alguna manera, les regles del sistema familiar permeten determinats comportaments en els seus membres que, si escau, poden canviar fins i tot alguna d'aquestes regles amb objectius adaptatius. Aquest és el cas de la negociació de les regles familiars quan els adolescents pretenen allargar l'horari de lleure nocturn. Des del punt de vista de la família com a sistema social, es produeix una transformació de les normes de funcionament com a resposta a demandes noves dels seus membres. Empreu el terme *adaptatiu* per a significar la naturalesa dinàmica i evolutiva del sistema familiar durant el seu desenvolupament; en tant que relacionada amb altres sistemes socials, la família evoluciona responant a demandes noves de l'entorn, i també transformant-lo. És, per tant, un procés de doble direcció:

1) Respon a l'entorn. Continuant l'exemple de la negociació de regles familiars, si els pares assumeixen les necessitats noves de l'adolescent, poden estar disposats a retardar l'hora d'arribar a casa. En aquest cas, el sistema familiar es transforma per a permetre un ajust psicosocial millor dels seus membres.

Per què un ajust psicosocial millor?

La flexibilitat de les regles dels sistemes socials permet potenciar no solament la contribució dels membres al sistema mateix, sinó també el seu ajust dins i fora del sistema. Si durant la negociació de l'horari de lleure nocturn la solució adoptada satisfà les dues parts, el sistema familiar queda reforçat. Com? D'una banda, dins dels límits de la família els processos comunicacionals queden afavorits i potenciats; els pares mantenen una autoritat consensuada amb l'adolescent i l'adolescent comença a prendre responsabilitats en el si familiar. És a dir, se li comencen a reconèixer necessitats noves que són producte d'una recerca d'autonomia. D'una altra banda, l'adolescent potencia també les seves relacions en altres sistemes socials, en els quals potser assaja i configura una identitat adulta, per primera vegada separada de la família.

2) **Transformar l'entorn.** Els sistemes socials mantenen inèrcies en el funcionament que es tradueixen en prioritats. Aquestes prioritats condicionen els processos de canvi. Així, davant de l'adaptació, sorgeix la transformació de l'entorn social. Per exemple, davant de les sospites dels pares que l'adolescent potser utilitza el seu lleure nocturn per a abusar del consum d'alcohol, pot passar que s'iniciï un procés de transformació de l'entorn social; per exemple, inscrivint-lo en activitats a l'aire lliure organitzades des de l'associació de veïns.

1.2.2. La dinàmica dels sistemes socials: estructures i processos

La naturalesa dinàmica dels sistemes socials, tal com hem vist, reflecteix una interdependència entre les característiques del sistema i el comportament dels membres d'aquest sistema. Des de la perspectiva ecològica, aquelles s'anomenen **estructures** i aquest, **processos**.

Les **estructures** són els elements del sistema social que proporcionen les oportunitats o els contextos en què un membre del sistema social interactua amb altres membres del sistema.

Els **processos** són les accions dins del sistema que permeten crear, canviar o utilitzar les estructures: com es relacionen les persones dins de l'estructura.

Les estructures inclouen polítiques, procediments i situacions, i els contextos en què es produeixen aquestes situacions. Aquestes estructures indiquen què és el que configura aquest sistema. És, per tant, l'esquelet del sistema social, a partir del qual es desenvolupen tots els altres elements. Els processos són un seguit d'accions socials que utilitzen les estructures del sistema, i també els intercanvis que tenen lloc dins d'aquestes estructures i entre diferents estructures. Els processos indiquen com són les interaccions en un sistema social. Per tant, fan referència al que passa dins d'un sistema social.

Com a primera aproximació a aquests dos conceptes, es pot dir que les estructures i els processos es determinen mútuament. Per exemple, el fet que es produeixin relacions d'aprenentatge (procés) fa que es creïn escoles i aules (estructura); o el fet que hi hagi aules amb tarima i bancs fixos (estructura) porta a una interacció asimètrica en què el professor parla i els alumnes escolten (procés).

Des d'aquest punt de vista, la transformació d'un sistema social implica la transformació de les estructures i els processos. Com que tots dos es determinen, a vegades la intervenció en sistemes socials va encaminada a canviar processos i a vegades a canviar estructures, si bé una estratègia de canvi conjunt sempre és la més adequada. La disponibilitat de recursos en el curs de la intervenció sovint condiona el fet que l'atenció se centri en les estructures o bé en els processos. No obstant això, una lectura en clau ecològica d'aquesta intervenció porta a predir que el canvi d'un afecta l'altre. Per exemple, l'habilitació d'aules per a les reunions de pares (estructura) possibilita el protagonisme dels pares en el funcionament de l'escola, perquè els dota d'un context que fa possible la interacció (procés). Alternativament, la comunicació entre els pares i la direcció del col·legi (procés) pot portar a la demanda formal de llocs de reunió (estructura).

Estructures del sistema social

Hi ha quatre estructures bàsiques dels sistemes socials: 1) el potencial dels recursos personals; 2) els recursos del sistema social; 3) els contextos socials, i 4) els límits del sistema social. A continuació, descriurem breument cadascun d'aquests elements.

1) Potencial dels recursos personals: fa referència a les oportunitats que tenen les persones en un sistema social de compartir o d'oferir capacitats, habilitats o informació que promoguin la competència social d'altres participants del sistema. És, per tant, la capacitat del sistema de permetre l'expressió de determinats recursos personals. Amb freqüència, aquesta capacitat del sistema és xifrada en termes dels valors, les normes i els rols que té. Encara que al final d'aquest apartat explorarem amb més detall els valors, les normes i els rols d'un sistema social, de moment n'hi ha prou de dir que hi ha determinades concepcions dins del sistema social que afavoreixen o obstrueixen que alguns participants desenvolupin i comparteixin plenament el potencial personal amb altres membres del sistema. Així, una família en què predomina una concepció del pare com a figura única d'autoritat restringeix l'expressió i el desenvolupament dels recursos personals d'altres membres de la família, per exemple, a l'hora d'aportar solucions o d'ajudar a redefinir problemes. En aquest cas, l'estructura afecta profundament els processos comunicacionals i, previsiblement, el grau d'ajust d'alguns membres del sistema.

2) Recursos del sistema social: són els grups, els procediments o les situacions que influeixen en el desenvolupament mateix dels sistemes socials. A diferència del potencial dels recursos personals, els recursos del sistema social

fan referència a la capacitat dels seus membres d'accedir a recursos propis del sistema, i que, per tant, van més enllà dels recursos dels seus membres. Les tradicions, els costums o la llei són exemples de recursos socials dins d'un sistema. Per exemple, més enllà de la capacitat dels consumidors de vigilar els processos d'intercanvi de béns i serveis en una societat, hi ha la normativa legal que regula aquests intercanvis. En el cas més extrem, el potencial personal dels passatgers de l'avió d'un vol que s'ha cancel·lat és molt diferent del fet que hi hagi una regulació que permeti i faciliti indemnitzacions. Encara que l'existència de la normativa legal no garanteix que els consumidors se'n serveixin, és evident que l'absència d'aquesta normativa impedeix determinats processos entre els membres del sistema (els passatgers i la companyia, per exemple). Com veiem, la normativa legal és un recurs propi del sistema independent dels recursos personals dels seus membres.

3) Contextos socials: són els llocs específics en què es produeix la interacció social que caracteritza el sistema. Des de les instal·lacions esportives d'un institut, fins a una sala de descans per a treballadors, el local de l'associació de veïns, un parc o, per esmentar-ne alguns exemples i prou, la sala de plens d'un ajuntament, constitueixen tots plegats contextos socials de diferents sistemes. Cadascun d'aquests contextos socials té la capacitat de permetre la interacció entre els membres del sistema i, per tant, de potenciar els recursos personals i accedir als recursos socials. Per exemple, els locals d'una associació de famílies d'acollida permeten la interacció entre els veïns interessats, suposem, a iniciar el procés d'acollida. En el curs d'aquesta interacció, no solament s'accedeix a informació clau sobre les condicions legals de l'acolliment legal (recursos socials), sinó que es possibilita la transmissió d'estratègies, experiències, etc., d'uns membres a uns altres (és el potencial dels recursos personals).

4) Límits del sistema: fa referència a la permeabilitat d'un sistema de permetre als seus membres interactuar en altres sistemes relacionats. En general, la permeabilitat dels sistemes facilita l'intercanvi de recursos personals i socials entre sistemes. Tornant al sistema familiar, si hi ha la percepció que l'entorn extrafamiliar constitueix una amenaça constant, el sistema es torna impermeable a la influència exterior, i es caracteritza per una inflexibilitat considerable pel que fa a permetre influències que procedeixin de fonts externes a la família. Això pot ser especialment important en situacions difícils en què la família percep que les solucions dels seus problemes han de procedir de la família mateixa, amb la qual cosa es nega l'accés a recursos personals i socials de l'entorn (veïns, potser ajudes econòmiques, assessorament psicològic, etc.).

Processos del sistema social

Igual que en parlar de les estructures, podem diferenciar quatre processos fonamentals en tot sistema social: 1) la reciprocitat; 2) la creació de xarxes; 3) l'ampliació dels límits, i 4) els processos d'adaptació.

1) Reciprocitat: són les maneres en què els participants en un sistema social defineixen i creen els patrons d'intercanvi. Són, per tant, estils específics de comportament dins d'un sistema que poden potenciar o limitar l'accés als recursos personals i socials. Un element essencial de la reciprocitat és la percepció que tenen els membres d'un sistema respecte al fet que hi hagi relacions recíproques. Per exemple, un professional que percep en el tracte amb els participants que les solucions dels problemes plantejats són exclusivament competència seva (és a dir, percep una absència total de reciprocitat) no mirarà de trobar solucions i aportacions alternatives a les seves entre els participants mateixos, la qual cosa limita l'accés als recursos personals i socials del sistema.

2) Creació de xarxes: es refereix als passos o procediments que utilitzen els membres per a crear relacions noves, tant en el si del sistema com amb persones d'altres sistemes. Mentre que la reciprocitat implica un compromís i una preocupació per l'altre, en la creació de xarxes les persones miren d'entrar en contacte amb altres persones i prou. La importància d'ampliar les xarxes, dins i fora del sistema, està en el fet que, mitjançant aquest procés, es poden identificar recursos nous del sistema mateix, tant personals com socials. Per exemple, en el cas que hem vist de les famílies d'acollida, gràcies a l'establiment de xarxes noves alguns pares obtenen informació i recursos vàlids per a iniciar o completar, satisfactòriament, el procés d'acollida.

3) Ampliació de límits: al·ludeix a l'intercanvi de recursos entre sistemes que fan persones reconegudes convenientment pel sistema mateix per a dur a terme aquesta funció. Es tracta, per tant, d'un procés formalitzat mitjançant el qual el sistema és representat, per una persona o per més d'una, a fi d'atendre demandes o situacions que ho exigeixen. El rol assumit pel representant és de col·laborador amb altres sistemes, la qual cosa fa que l'ampliació de límits sigui un mecanisme fonamental per a conèixer altres membres del sistema i transmetre'ls com funcionen altres sistemes afins. Aquesta circumstància permet, igual que amb l'ampliació de xarxes, trobar recursos en què el sistema mateix no havia reparat. Des del punt de vista de l'ampliació de límits del sistema social, podem intuir els beneficis que s'obtenen de reunions en l'àmbit nacional de representants d'associacions d'un mateix terreny (violència, consum de drogues, etc.), reunions internacionals d'ONG, col·laboració entre professionals de diferents administracions, etc.

4) Adaptació: es refereix als processos que generen els participants en el sistema social per a respondre a les demandes del sistema, en especial a les que procedeixen de l'exterior. Aquestes adaptacions es poden desenvolupar a partir de la reciprocitat, la creació de xarxes o l'ampliació de límits. L'important de l'adaptació consisteix en el fet que no obeeix a un procés passiu d'ajust a condicions noves, sinó a un esforç actiu per influir en els processos i les estructures d'un sistema en resposta a demandes ambientals externes.

Estabilitat i canvi de les estructures i els processos: valors, normes i rols

Tant des del punt de vista de l'estudi del sistema social com des del punt de vista de la prevenció i intervenció en sistemes socials, hi ha tres elements inherents a qualsevol sistema que hi condicionen els processos de canvi: els valors, les normes i els rols.

Aplicant aquests conceptes a l'estudi dels sistemes socials, podem dir el següent:

- Els valors permeten les justificacions ideològiques del comportament.
- Les normes generen expectatives generals dels participants en un sistema social.
- Els rols són maneres específiques de comportar-se associades a posicions socials determinades dins del sistema.

Vegem com influeix cadascun d'aquests elements en el funcionament del sistema:

- **Valors.** Quan el psicòleg comunitari considera els valors que caracteritzen el sistema, pot descobrir valors específics la presència excessiva dels quals ha portat a patrons d'interacció social determinats, i també la manera en què aquests valors bloquegen els canvis i generen certs criticismes envers determinades pràctiques. D'altra banda, permetre l'expressió de valors dins d'un mateix sistema pot afavorir processos d'acostament entre els participants, ja que sovint les persones amb valors similars tendeixen a acostar-se. En aquest sentit, pot ser que els participants no siguin conscients de la similitud entre els seus valors i els de la resta dels participants, de manera que s'obstrueix el procés d'acostament.
- **Normes.** Les normes compleixen diverses funcions:
 - a) Permeten integrar les persones als sistemes.
 - b) Estableixen un marc de referència que facilita els processos d'ajust en el sistema.
 - c) Proporcionen justificació social i moral per a les activitats del sistema. En general, les normes proporcionen als participants un marc de referència sobre els comportaments que són apropiats i acceptables.
- **Rols.** El comportament d'una persona el determinen, en part, altres persones, que tenen certes expectatives sobre el rol en què s'avalua l'acompliment de la persona. Ara bé, no tots els membres de la comunitat tenen la mateixa intensitat i importància en els missatges que emeten a qui executa el rol. Per exemple, el paper dels pares en la seva relació amb l'escola es pot fomentar des de diferents fonts: veïns, professors o director

de l'escola, notes, etc. La manera en què aquests missatges afecten el rol de pares en el context escolar és diferent segons la proximitat d'aquests missatges. En el context de la intervenció comunitària, els missatges que s'emeten entre els participants (inclòs el del professional) també exerceixen una influència en la delimitació del rol. En el cas més evident, els missatges del psicòleg comunitari ajuden a configurar el rol de participant, un aspecte crucial de la intervenció comunitària que pot condicionar tot el procés.

Entrada, socialització i desenvolupament en el si dels sistemes socials

El funcionament de les persones en els sistemes socials té un caràcter evolutiu marcat. Per això, la percepció que té un membre de la seva contribució al sistema a què pertany varia segons la fase en què es troba respecte a aquest sistema. Es poden diferenciar tres fases principals: l'entrada al sistema, la socialització en el sistema i el desenvolupament en el sistema.

1) **Entrada.** L'entrada és el procés pel qual una persona s'introdueix en un sistema social nou. En general, els sistemes socials articulen mecanismes formals i informals per a entrar-hi. Entre els formals, hi ha les entrevistes o presentacions planificades; entre els informals, les reunions de benvinguda o els actes socials (un sopar, per exemple). Si aquestes situacions són congruents amb el sistema de creences tant del sistema com del membre nou, el procés d'entrada és considerablement més fàcil. Si hi ha, però, una incongruència entre aquesta mena d'estructures i les creences dels participants, el procés queda obstaculitzat. En aquest cas, la capacitat d'un sistema de renovar les estructures, adaptant-les a situacions o membres nous, és fonamental per a garantir un funcionament adequat del sistema mateix.

2) **Socialització.** És el procés pel qual els participants adquireixen els coneixements, les habilitats i les característiques que els permeten adquirir l'estatus de membres del sistema. Cada sistema social té els seus propis mecanismes de socialització dels seus membres; amb això, es pretén que els límits entre l'individu i el context social més ampli siguin cada vegada més difusos. Dit d'una altra manera, que la persona percebi aquest context social com una cosa que li és pròpia, més que no pas com una cosa externa que l'amenaça. A més, aquesta dispersió dels límits provoca sovint una adaptació que és mútua: de la persona al sistema i del sistema a la persona. D'aquesta manera, no solament es facilita la integració mitjançant la socialització, sinó que és el sistema mateix també el que desenvolupa recursos nous –són els seus membres– amb els quals pugui fer front al canvi i l'adaptació.

3) **Desenvolupament.** El desenvolupament fa referència al grau d'estructura organitzativa adquirit per un sistema. Com més desenvolupat és un sistema, més control tenen els membres sobre les transaccions que s'hi produeixen. A mesura que un sistema augmenta de volum i complexitat, és probable que

s'obstaculitzi la utilització dels recursos personals de tots els seus membres. Si la situació és aquesta, uns quants membres i prou disposen de la capacitat d'oferir els seus recursos i rebre els d'altres participants. Dit d'una altra manera, augmenta la probabilitat d'aïllament en els membres. El desenvolupament d'un sistema és dificultat, a vegades, per la tendència que mostren els sistemes convencionals complexos i grans de dependre menys dels recursos dels seus membres i de substituir-los per un conjunt formalitzat de rols per a assegurar determinades tasques.

1.3. Urie Bronfenbrenner i l'ecologia del desenvolupament humà

1.3.1. La interacció entre persona i ambient

Ja hem vist que els sistemes socials condicionen el comportament de les persones i hi donen sentit, tant per mitjà de les estructures com dels processos que tenen. A més, aquests sistemes estan ordenats en cada societat, i presenten un seguit de patrons de relació que hi són característics. Hem presentat, en l'apartat anterior, algun d'aquests patrons de relació entre els sistemes i els beneficis que s'obtenen de la influència mútua entre els sistemes socials; beneficis que no solament arriben als mateixos sistemes implicats, sinó també als participants.

A causa de les nombroses variacions que es poden produir entre les diverses classes de relació entre sistemes, fa falta un treball conceptual que permeti identificar models de relació entre sistemes i els efectes que tenen aquests patrons relacionals en els seus membres. Segons el nostre parer, no hi ha cap orientació teòrica que hagi emprès amb més enginy aquesta tasca que el treball d'Urie Bronfenbrenner en la seva ecologia del desenvolupament humà.

Les nines russes de Bronfenbrenner

Els sistemes socials, per a Bronfenbrenner, mostren un patró de relacions que opera en diferents nivells. Com a primera intuïció, els sistemes presenten una estructura niada en cercles concèntrics. Al mig, hi ha la persona en desenvolupament, que està afectada per entorns que van del més immediat –els cercles de més a la vora– al més distant –els cercles exteriors. Són com les nines russes, en què les més internes són condicionades per la mida de les més externes i, per tant, influïdes pel que hi passa. Per exemple, no podem deixar de traslladar totes les nines si canviem l'emplaçament de la que les conté totes. Encara que la persona en desenvolupament es trobés a la nina més interior, imaginem-nos que és una formiga, i depengués de manera immediata de les condicions de temperatura, humitat, espai, etc., d'aquesta nina interior, aquestes condicions, al seu torn, són influïdes per les condicions de les nines que la contenen. Dit d'una altra manera, el que passa en un sistema social –en una nina– influeix en el que passa en altres sistemes socials –en les altres nines– i tot plegat, al seu torn, influeix en la persona en desenvolupament, en el nostre cas, la formiga.

El treball de Bronfenbrenner és influït fortament per la psicologia de Kart Lewin i les teories sobre el desenvolupament de l'individu de Piaget. Expressant-ho de manera molt global, aquests dos autors es van preocupar de comprendre la relació que s'establí entre l'individu i el seu entorn. Mentre que Lewin va incidir en el fet que la percepció de l'ambient és indispensable per a

comprendre el comportament de les persones, Piaget va centrar l'anàlisi en la influència mútua persona-ambient que caracteritza el desenvolupament evolutiu. Vegem amb detall aquests precedents teòrics.

Kurt Lewin, considerat un dels fundadors de la psicologia social moderna, va mantenir que la conducta que observem en una persona és, bàsicament, una funció del tipus $C = f(PA)$, en què C és la conducta, P és la persona, A és l'ambient i f és la relació entre aquests dos darrers. A més, l'ambient influeix en tant que és percebut i deixa un paper secundari per a les característiques objectives d'aquest ambient. Aquesta suposició té una implicació important: la percepció de l'ambient no solament depèn de l'ambient per si mateix, sinó de la persona que interactua en aquest ambient.

"Lewin describe cómo cambia la realidad a medida que uno se acerca al frente. Lo que al principio aparece como una hermosa escena bucólica de tierras de cultivo, campos y zonas boscosas, se va transformando poco a poco. La cima boscosa de la colina se convierte en un puesto de observación; su ladera protegida, en un lugar para el emplazamiento de cañones. Una cañada poco expuesta se ve como una probable estación de asistencia para un batallón. Los aspectos naturales del paisaje, que apenas unos kilómetros antes constituían un deleite, ahora se consideraban amenazadores: el peligroso desfiladero, el camuflaje de los árboles, la colina que esconde al enemigo oculto, el objetivo invisible del que hay que apoderarse, el lugar y el momento de seguridad después de la refriega..."

U. Bronfenbrenner (1987). *Ecología del desarrollo humano* (p. 43). Barcelona: Paidós.

Com que l'ambient és la percepció que en tenim, el comportament de les persones és influït profundament pel significat que atribueixen als contextos en què interactuen; és a dir, als sistemes socials de què formen part.

El treball de Piaget, per la seva banda, havia mostrat que l'infant, per mitjà de la interacció amb l'ambient, no es dedicava a reflectir-ne i descobrir-ne les característiques, sinó que, més enllà d'això, feia una construcció genuïna de la realitat. Segons Piaget, si bé al principi l'infant confon les característiques subjectives i objectives de l'ambient, la qual cosa pot fer que experimenti frustració i, fins i tot, dany físic, de mica en mica és capaç d'adaptar la imaginació a les limitacions de la realitat objectiva i, fins i tot, d'arribar a reformar l'ambient perquè aquest ambient sigui compatible amb les seves capacitats, necessitats i desitjos. Per a Bronfenbrenner, aquesta capacitat de remodelitzar la realitat d'acord amb les pròpies aspiracions és l'expressió màxima del **desenvolupament humà**.

L'ecologia del desenvolupament humà comprèn l'estudi científic de la progressiva acomodació mútua entre un ésser humà actiu, en desenvolupament, i les propietats canviants dels entorns immediats, ja que aquest procés és afectat per les relacions que s'estableixen entre aquests entorns i pels contextos més grans en què estan inclosos.

Aquesta definició de *desenvolupament humà*, al costat del seu marcat caràcter ecològic, té implicacions profundes en l'anàlisi de l'ajust psicosocial de la persona i en el paper que té l'entorn en aquest ajust.

1) **L'ésser humà és actiu.** En general, les persones no es limiten a respondre a les demandes ambientals; més aviat, construeixen els seus propis mons segons les situacions per què passen, o malgrat aquestes situacions. Una activitat com aquesta és inherent a la persona, de manera que s'ha d'esperar que, amb les condicions adequades, la gent busqui i trobi les solucions més convenients a cada situació. La passivitat constitueix més una resposta a la situació que no pas una condició humana; per tant, és fonamental tenir els recursos personals i socials adequats per a evitar que s'inhibeixi l'activitat. La funció de la psicologia comunitària ha de ser la de potenciar recursos (personals i socials) que permetin aquest desenvolupament.

2) **La influència dels entorns.** La teoria postula que no solament els entorns més pròxims a la persona exerceixen una influència, sinó que també ho fan els més distants i, fins i tot, la relació entre els diversos entorns. No solament ens influeix el que experimentem directament, sinó el que experimenten les persones amb qui ens relacionem i, fins i tot, la possibilitat que ens puguem relacionar amb persones d'altres àmbits amb altres percepcions i experiències. En cert sentit, el nostre creixement personal descansa en la naturalesa del sistema social més ampli –la societat, per exemple–, ja que del sistema social sorgeixen els patrons d'intercanvi que condicionen la nostra experiència diària. Integrar-se, per tant, és també ser capaç de conèixer altres sistemes i participar-hi, per a la qual cosa hi ha d'haver mecanismes potenciadors en el conjunt de la societat. Així, la societat immobiliària reclou les persones en uns quants sistemes estancats i sanciona qualsevol intent de transgredir aquest aïllament. La societat dinàmica estableix mecanismes que afavoreixen la interacció entre sistemes molt diferents, de manera que s'enriqueix l'experiència personal de cadascun dels membres.

Per tant, si el desenvolupament descansa en l'activitat, i aquesta activitat és afavorida quan el context permet moltes interrelacions i ben variades entre diferents sistemes socials, el benestar psicosocial de la persona es potencia quan la societat en què viu li permet desplegar tota la seva activitat. Per a Bronfenbrenner, són les polítiques socials les que defineixen els cursos d'acció possibles que permeten desplegar l'activitat màxima, i la tasca del psicòleg no és solament intervenir en les persones –i els contextos–, sinó també en aquestes polítiques socials.

1.3.2. L'estructura imbricada dels contextos o sistemes

El treball de Bronfenbrenner va més enllà del reconeixement del paper de l'ambient en el comportament de la persona, una cosa probablement assumida per un nombre considerable d'estudiosos de la naturalesa humana. Des del nostre punt de vista, la virtut principal de la seva teoria és la manera en què

Proveu d'imaginar-vos...

Proveu d'imaginar-vos l'efecte que tindria el disseny d'una escola que limités tota l'activitat dels nens a l'aula. Sense horari d'esbarjo, amb silenci absolut, sense descansos, sense interaccions ni dins ni fora de l'aula, etc. Probablement, més que no pas tractar els alumnes desafortunats d'aquest col·legi, seria més eficaç canviar la política educativa que permet aquesta mena de disseny educatiu.

analitza l'ambient i els diversos nivells en què es produeix aquesta influència. En general, la seva idea es pot expressar de la manera següent: **ens influeix el que experimentem directament i allò que té efecte sobre el que ens influeix directament**. Dit així, sembla que Bronfenbrenner afirma que ens influeix gairebé tot. I és així. Tanmateix, la seva ecologia del desenvolupament humà permet fer hipòtesis no solament sobre quins efectes tindran determinats aspectes de l'ambient, sinó de quina manera s'hi pot dirigir la intervenció per a potenciar el desenvolupament dels participants.

Dit altrament, la teoria de Bronfenbrenner és un model sobre la realitat social de les persones composta de diferents sistemes, en diferents nivells que mostren un patró d'interrelacions i influències mútues. A més, aquests sistemes reflecteixen una estructura ecològica niada: al mig, hi ha la persona en desenvolupament; just després, els entorns en què interactua de manera directa, i, més enllà, un conjunt extern d'influències d'altres sistemes socials a la perifèria dels quals hi ha, contenint la resta, els patrons de la ideologia i les institucions socials de cada cultura.

"[...] en la costa francesa de Nueva Escocia, comencé mi carrera de investigaciones interculturales en Europa [...], la URSS, Israel y otros lugares, incluido un vistazo profundamente aleccionador a la República Popular China. La experiencia en estas sociedades produjo en mí dos efectos profundos [...]. En primer lugar, amplió radicalmente mi convicción de la capacidad de adaptación, la versatilidad y las buenas perspectivas de la especie *Homo Sapiens*, tal como lo demuestra su capacidad para adaptarse, tolerar y, sobre todo, crear ecologías en las que vive y se desarrolla. [...] La segunda lección que aprendí [...] es que la política oficial tiene poder suficiente para afectar el bienestar y el desarrollo de los seres humanos, al determinar sus condiciones de vida."

U. Bronfenbrenner (1987). *Ecología del desarrollo humano* (p. 17). Barcelona: Paidós.

El microsistema

Un microsistema és un patró d'activitats, de rols i de relacions interpersonals que la persona en desenvolupament experimenta en un entorn determinat, amb característiques físiques i materials particulars.

El microsistema reflecteix l'entorn immediat en què interactuem. No hi ha un microsistema, sinó molts. A mesura que ens desenvolupem en societat, incorporem microsisemes nous i experimentem la influència d'altres persones en el nostre comportament. Els microsisemes es caracteritzen per les activitats, els rols i les relacions interpersonals que tenen. Això ja ho havíem dit en parlar dels sistemes socials: en aquests sistemes, els participants generen vincles amb altres persones, assumeixen rols i fan determinades activitats que els defineixen.

El desenvolupament de la persona és, en part, la creació de microsisemes nous en què pugui interactuar. L'infant acabat de néixer comença amb un nombre limitat de microsisemes (família i assistents, bàsicament), per a incorporar durant el creixement microsisemes nous al seu entorn (escola, amics, etc.). L'important, per a Bronfenbrenner, és que aquests microsisemes porten a as-

sumir rols nous, establir relacions interpersonals noves i desenvolupar diferents activitats: permeten créixer personalment. I en cas que es produeixin processos destructius en algun d'aquests microsistemes, els altres poden servir de suport al desenvolupament. Dit altrament, com més potes aguantin un tamboret –com més gran sigui el nombre de microsistemes en què interactua la persona–, més potes trencades aguantaran abans de cedir, és a dir, serà més resistent davant de situacions negatives o de pèrdua d'alguns contextos. És, per tant, una teoria que defensa l'obertura de la persona al món i, com veurem, la necessitat de dissenyar i planificar, de manera global, intervencions que permetin mantenir o millorar procediments d'obertura al món de les persones en la vida social.

Fins a cert punt, som el que fem en els nostres microsistemes, i el que fem determina com els percebem i com ens percebem a nosaltres mateixos. L'alumne amb problemes d'aprenentatge que és el centre de les ironies del professor aprèn, d'aquesta manera, a percebre's diferent dels altres de la mateixa manera que l'ociós que s'enrola de voluntari en una organització d'ajuda aprèn a percebre's una persona útil. La qüestió, doncs, és quina és la capacitat que tenen les persones d'assajar rols nous i fer activitats noves en diferents microsistemes. Des del punt de vista de l'ecologia del desenvolupament humà, aquesta capacitat deriva tant de les característiques de la persona com de l'estructura de l'ambient. Aquí, el concepte clau és el de relació. Tant la possibilitat que les persones es relacionin en un microsistema com que els mateixos microsistemes, al seu torn, es puguin relacionar és la base del desenvolupament humà. A més, aquesta relació ha de permetre el protagonisme dels participants, a fi d'assumir rols nous i de potenciar l'activitat en el sentit més ampli. Com veurem, un desenvolupament complet no solament inclou la interacció en microsistemes diferents, sinó la possibilitat que aquests microsistemes reflectixin també un patró de relacions que facilitin l'intercanvi d'informació i les múltiples influències entre els uns i els altres. Aquest és el nivell d'anàlisi següent: el mesosistema.

El mesosistema

Un mesosistema comprèn les interrelacions de dos entorns o més en què la persona en desenvolupament participa activament (per exemple, per a un infant les relacions entre la llar, l'escola i el grup de pares del barri, i, per a un adult, entre la família, la feina i la vida social).

Si, en el nivell de microsistema, l'anàlisi se centra a saber la mena de relacions que s'estableixen entre la persona en desenvolupament i les persones amb qui interactua directament, en el nivell de mesosistema l'anàlisi se centra en la mena de relacions que s'estableixen entre els diversos microsistemes en què

participa la persona. Així, de la mateixa manera que la reciprocitat en les relacions caracteritza un microsystema que potencia el desenvolupament de la persona, la interconnexió entre els microsystemes (mesosistema) també ho fa.

El cas de les parelles

Des del punt de vista de l'ecologia del desenvolupament humà, la parella és un microsystema en què la persona es desenvolupa i participa activament. No costa gaire d'imaginar com ha de ser una bona relació de parella: potencia rols i activitats nous, permet la satisfacció de necessitats noves i, en definitiva, estimula el desenvolupament personal. Durant l'evolució de la vida del sistema *parella*, hi ha moments clau que tenen a veure amb la integració d'aquest microsystema en una xarxa de relacions socials més àmplia. Els primers contactes entre el company sentimental i la família és, sens dubte, un moment a què tots dos microsystemes (la parella i la família) concedeixen una gran importància. Encara que aquest contacte entre microsystemes no determina el curs posterior de la relació de parella, pot ser una font de tensions que hi acabi influïent. En el cas més extrem, si en el nivell del mesosistema no hi ha cap mena de relació (amics, veïns, família, companys de feina, etc.), el potencial de la persona en desenvolupament queda afectat considerablement.

Hi ha diverses maneres en què els microsystemes poden entrar en relació; hi ha relacions directes en què una persona d'un microsystema interactua també amb persones d'un altre microsystema. Per exemple, quan la mare acompanya el fill el primer dia d'escola, o quan la professora es posa en contacte amb els pares per discutir l'evolució escolar del fill. Des del punt de vista del desenvolupament humà, la relació entre microsystemes potencia el desenvolupament i facilita l'adaptació de la persona a entorns nous en què interactua directament. Tanmateix, per a Bronfenbrenner, la funció principal que compleix la relació entre microsystemes és no intencional: serveixen per a transmetre informació sobre un entorn. Aquesta informació pot provenir de diferents fonts: comunicacions directes –orals o escrites–, tradicions, experiència pròpia, mitjans de comunicació, etc. A més, aquesta informació conté valors i actituds d'altres microsystemes, la qual cosa influeix de manera considerable en la percepció que tindrà la persona en desenvolupament en aquests microsystemes en què interactua.

Si el pare, per un prejudici envers el grup ètnic del professor, el critica en presència del fill, la percepció del microsystema escolar en l'infant queda influïda profundament i, probablement, també, les seves actituds i el seu comportament a classe. La família també pot transmetre una altra mena d'actituds envers l'escola: "Estudiar és una pèrdua de temps", "Com abans comencis a treballar, millor", "Allà no t'ensenyaran res que et serveixi per a la vida", etc. Òbviament, no tots els microsystemes tenen la mateixa influència i, en el nostre exemple, el fet que el professor prejutgi i transmeti informació crítica sobre la família de l'infant probablement no tindrà tanta influència en el seu desenvolupament familiar. Això és així perquè determinats microsystemes actuen de filtres de la informació.

Fer turisme

Tothom ha experimentat la diferència enorme que hi ha entre anar a una ciutat en què no coneixem ningú o anar a veure un amic que hi viu. El nostre coneixement de la ciutat (la cultura, la manera de viure, etc.) es potencia en aquest segon cas i, en general,

acostumem a passar-nos-ho més bé en aquesta mena de viatges. Això es pot explicar per la interrelació entre microsistemes (ciutat nova i amistats).

Encara que Bronfenbrenner no tracta d'aquesta idea de manera expressa, és implícita en la seva estructura ecològica. Com més a la vora de la persona en desenvolupament sigui un sistema –com més interior sigui el cercle–, més efecte té en el seu desenvolupament personal. Tant la teoria sociològica com la psicologia social han identificat aquests cercles concèntrics com a **grups primaris**. La influència que tenen en la persona és més gran que la d'altres grups, ja que s'hi expressen les emocions i s'hi estableixen els vincles més sòlids. Els grups primaris són la família, les amistats, les relacions íntimes i de confiança, etc. A causa de la influència d'aquests grups en el desenvolupament, la capacitat que tenen de filtrar la informació i de donar-hi contingut és considerable.

Els microsistemes que filtren la informació

La mare diu al fill, respecte a un programa escolar d'integració dels immigrants: "El que han de fer els immigrants és tornar al seu país i deixar-nos treballar en pau." El germà gran, respecte als caps rapats del barri: "Són les úniques persones autèntiques del barri." L'amic, davant d'una dosi de droga: "Això que diuen que és dolenta és mentida; tu prova-la, i després em dius el que. Fia't de mi, que jo mai no t'enganyaria." Aquests exemples, i molts d'altres, il·lustren com les actituds i els valors d'un microsistema envers l'altre poden influir en les actituds de la persona en desenvolupament i condicionar-ne el desenvolupament personal.

Des del punt de vista de la intervenció, és fonamental proporcionar informació adequada sobre la naturalesa de determinats microsistemes que poden ser útils a la persona en desenvolupament. Per exemple, si la família i els amics legitimen els grups d'autoajuda com un recurs eficaç d'ajuda, la persona en desenvolupament es pot animar a interactuar en aquest context nou, confiada que és un recurs vàlid per a fer front als seus problemes. La mateixa cosa es pot dir de l'ajuda psicològica més tradicional (teràpia). Com veiem, això obre una via important per a transformar els entorns més pròxims en què es desenvolupa la persona, la qual cosa possibilita la inclusió de microsistemes nous o, alternativament, elimina la influència de microsistemes que limiten el desenvolupament personal (companys en l'abús d'alcohol, per exemple). A més, ofereix la possibilitat d'intervenir en la persona en desenvolupament sense la condició d'interactuar-hi directament. Aquest és el nivell següent de l'estructura ecològica: l'exosistema.

L'exosistema

Un exosistema es refereix a un entorn o més que no inclouen la persona en desenvolupament com a participant actiu, però en els quals es produeixen fets que afecten el que passa a l'entorn de la persona en desenvolupament, o que queden afectats pel que hi passa.

Probablement, de tots els elements que componen l'estructura ecològica de Bronfenbrenner, potser el que ha rebut menys atenció dels professionals, com a mínim de manera conscient, ha estat l'exosistema. Una excepció d'aquest fet són les investigacions sobre l'estrès a la feina, quan es refereixen a l'efecte

de desbordament (*spillover effect*). Aquest efecte reflecteix la influència que té l'entorn laboral en la vida familiar i postula que l'estrès laboral d'un membre de la família té una continuïtat natural en l'augment de les tensions familiars; aquestes tensions familiars, per la seva banda, augmenten la vulnerabilitat de la persona, la qual cosa també incrementa les tensions laborals. És una espiral d'estrès que, de mica en mica, erosiona tant les relacions familiars com les laborals.

Des del punt de vista exosistèmic, en el cas de l'efecte de desbordament, la família està sotmesa a una influència sobre la qual no té cap control: l'entorn laboral d'un dels seus membres. Aquesta influència procedeix de l'exterior, però incideix en el microsistema familiar i és, per tant, una influència exosistèmica. La importància d'aquest nivell d'anàlisi és que identifica molts efectes que es produeixen, de manera indirecta, en el desenvolupament de la persona que tradicionalment s'han ignorat. A més, permet establir vies d'intervenció noves quan l'accés als microsistemes de la persona en desenvolupament no és disponible. Des d'una perspectiva molt àmplia, la formació dels professionals de la salut mental (cursos de reciclatge o formació contínua) és una intervenció exosistèmica en els clients potencials; la publicació d'un article científic que posen en pràctica alguns professionals també és una manera d'intervenció exosistèmica. Com veiem, les influències possibles són nombroses i les possibilitats d'intervenció, aclaparadores.

Intervenció exosistèmica en protecció de menors

Un exemple d'intervenció exosistèmica en protecció de menors és el que va dur a terme Carreras (2002), en un centre d'acolliment residencial de València. Aquesta autora es dedica a treballar no amb els infants de la residència, sinó amb els professionals que se n'ocupen, majoritàriament educadors socials. La intervenció se centra a discutir i adoptar maneres noves de relació amb els infants (dinàmiques, entrevistes personals, discussió d'objectius, etc.) i a consensuar models d'intervenció entre els professionals que s'adaptin a les seves necessitats. El resultat de la intervenció, llegit en clau exosistèmica, no pot ser més encoratjador: augment de la motivació i satisfacció laboral entre els educadors, percepció positiva sobre la tasca dins del centre, etc. A més, els educadors diuen que el seu vincle amb els infants ha millorat substancialment i que n'hi ha que tenen també més interès en el que passa al centre, de manera que s'impliquen en les diverses situacions i completen els programes.

Com veiem, hi ha hagut un efecte en el comportament dels menors, però la psicologia comunitària ni tan sols no hi ha tractat. La seva influència s'ha produït a partir de l'ecosistema dels menors. El model ecològic permet predir aquesta mena de resultats, i animar així a intervenir-hi d'aquesta manera. L'absència d'un model com aquest, probablement, descreditaria o deixaria en un lloc secundari aquesta classe d'intervencions en el nivell exosistèmic.

El fet que hi hagi el nivell exosistèmic justifica, a més, el desenvolupament comunitari, pel que fa a serveis, instal·lacions i foment de les associacions i organitzacions en el si de la comunitat. Des d'aquest punt de vista, una comunitat integrada que disposa de mecanismes i contextos de participació constitueix un recurs per al desenvolupament personal de **tots** els membres de la comunitat, i no solament dels que utilitzen aquests recursos. Això és així perquè els microsistemes dels membres que hi participen queden afectats de manera positiva, fins i tot en cas que els membres d'aquests microsistemes no tinguin una relació directa amb aquestes iniciatives. Aquestes idees porten,

Lectura complementària

A. Carreras (2002). *Elaboración de un programa para centros residenciales en protección de menores*. Tesis doctoral presentada a la Universitat de València.

lògicament, a preocupar-se del disseny de polítiques oficials que tinguin en compte les possibilitats enormes de l'exosistema en el desenvolupament de les persones. Dit d'una altra manera, condueix a la preocupació d'intervenir en el macrosistema, l'estructura ecològica més externa que condiciona les relacions de totes les altres estructures.

El macrosistema

El macrosistema es refereix a les correspondències, en forma i contingut, dels sistemes de menys ordre (microsistema, mesosistema i exosistema) que hi ha o hi pot haver en conjunt en l'àmbit de la subcultura o de la cultura, juntament amb qualsevol sistema de creences o d'ideologia que sostingui aquestes correspondències.

El macrosistema és l'estructura ecològica més externa a la persona en desenvolupament, que influeix en l'individu mitjançant la capacitat que té de determinar les relacions que es produiran entre les diverses estructures en un moment històric determinat. Bronfenbrenner equipara el macrosistema a un tren. Ens fa l'efecte que el símil serà profitós. Així, hi pot haver vagons de primera classe i de segona, o pot ser un tren de llarg recorregut que para en estacions determinades i prou (per exemple, grans nuclis urbans). A més, hi pot haver serveis per a tot el tren (cafeteria) o per a uns quants passatgers i prou (els de primera classe). D'altra banda, els vagons poden estar interconnectats o aïllats. El tren també defineix la classe de vagó: el grau de comoditat pot ser similar en tots els vagons i una mica millor en primera classe, o les diferències poden ser molt marcades. Si, finalment, ens fixem amb més detall en aquest símil, encara haurem de contestar preguntes com aquestes: qui decideix la classe de tren?, qui decideix les estacions de parada i destinació?, o qui decideix els horaris i els preus del passatge?

El macrosistema és, per tant, la ideologia i el sistema de creences de la societat en què estudiem la persona en desenvolupament. Hi podem incloure des de l'ordenament jurídic d'una societat, fins als valors i les tradicions, la influència de la religió, les polítiques socials, etc. A més, el macrosistema també exerceix la influència en l'àmbit de la subcultura; és a dir, els grups ètnics, els estrats professionals, les classes socials, etc.

La llei seca

La promulgació d'una llei es pot entendre com una intervenció macrosistèmica que afecta el desenvolupament de les persones. Pensem, per exemple, en els efectes, de vegades sabuts i de vegades una mica mitificats pel cinema, de la promulgació de la llei seca als Estats Units al començament del segle XX. És evident que va provocar una transformació profunda en les correspondències entre determinades estructures ecològiques: eliminació d'una classe de lleure fins llavors legal (els bars), foment de relacions socials noves (la clandestinitat), apogeu d'una elit nova (els gàngsters), etc.

Aquesta influència macrosistèmica té a veure, com hem vist, amb la classe de correspondències que s'estableixen entre les altres estructures ecològiques. Això és una conseqüència lògica de la teoria de Bronfenbrenner d'equiparar en certa manera desenvolupament amb capacitat de relació, com hem discutit anteriorment. D'aquesta manera, un macrosistema que restringeix les interrelacions possibles de les estructures ecològiques és un macrosistema que limita el desenvolupament de la persona. Per tant, intervenir en el desenvolupament també és intervenir en el microsistema.

Per regla general

Allà on hi ha la intenció d'un canvi en la legislació en un règim democràtic, hi ha una colla d'experts que avalen la necessitat d'aquests canvis. Aquests experts acostumen a ser professionals de "prestigi", amb vastos currículums. Incidir en la seva formació és incidir en el macrosistema.

Quan ens fixem en l'evolució d'una societat, és freqüent trobar canvis en els valors i els costums, que, a vegades, es tradueixen directament en canvis en les lleis. No s'ha de passar per alt que una de les fonts del dret és el costum. Quan es produeix el canvi i qui decideix aquest canvi és un assumpte que supera la nostra capacitat d'explicació. N'hi ha que consideren que una elit fa anar els fils de la societat (és l'exemple de la superestructura en el marxisme) i n'hi ha que consideren que hi ha una influència mútua entre la ideologia i els ciutadans, que s'ajusten mútuament per a solucionar els problemes que planteja el desenvolupament de la societat (és la lectura plural que fan els polítics en els sistemes democràtics). Independentment de la posició per què optem, sembla evident que la intervenció en l'ecosistema de les persones passa també per incidir en les polítiques oficials; per exemple, sia promovent i participant en moviments ciutadans o contribuint com a experts en l'elaboració de la legislació. Aquí el paper del coneixement científic és fonamental i no són sorprenents, des d'aquest punt de vista, les polèmiques que se susciten sempre que es pretenen canviar les lleis educatives o delimitar, des de l'Administració, el contingut dels llibres de text.

Les AMPA

Una llei educativa que promogui el paper protagonista de les associacions de pares d'alumnes en els centres educatius, proporcionant-los llocs de reunió als col·legis o dotant-los d'autonomia per a dissenyar activitats extraacadèmiques, és una llei que també permet transformar algunes correspondències en les estructures ecològiques. Per exemple, la relació de la família amb l'entorn escolar. Aquest protagonisme dels pares es pot traduir en una identificació de necessitats de desenvolupament dels infants i en la transmissió d'aquestes necessitats al centre. A més, com a membres de la comunitat, els pares poden ser un dinamitzador important de l'obertura del centre a la comunitat, posant en contacte membres de la comunitat amb la institució educativa.

Això connecta amb la definició que fa Bronfenbrenner de *macrosistema*, en assenyalar que el macrosistema també es refereix a les correspondències que hi pot haver. Això, com assenyala l'autora mateixa, permet anar més enllà del concepte de *statu quo* per a incloure-hi:

"[...] los posibles esquemas para el futuro que se reflejan en la visión que tienen de una sociedad sus líderes políticos, sus planificadores sociales, sus filósofos y los estudiosos de las ciencias sociales, que se dedican al análisis crítico y a la modificación experimental de los sistemas sociales vigentes."

U. Bronfenbrenner (1987). *Ecología del desarrollo humano* (p. 45). Barcelona: Paidós.

El desenvolupament global de la persona, per tant, és influït per la mena de societat en què viu i pels corrents de pensament –oficials o extraoficials– que la caracteritzen. Des del punt de vista de la intervenció, el fet de saber quins són aquests corrents de pensament i quins valors es fomenten és una condició bàsica per a aconseguir certa eficàcia, com hem assenyalat en parlar dels sistemes socials, els valors, les normes i els rols.

2. La investigació acció participativa

La investigació acció participativa (IAP) és la proposta metodològica d'intervenció social pròpia de la psicologia social comunitària (en especial, a l'Amèrica Llatina), ja que és un corrent de pensament que sorgeix en paral·lel als desenvolupaments d'aquesta subdisciplina i que posa èmfasi en el fet que les persones que estan afectades pels problemes socials n'han de ser part de la solució. Per tant, el disseny, l'execució i l'avaluació dels programes i les accions es fa a partir del diàleg entre els qui intervenen i els membres de la comunitat.

Durant els darrers anys, la IAP ha tingut un apogeu accelerat com a manera d'intervenció social, tant en l'àmbit llatinoamericà com a Espanya i en altres parts del món, com els Estats Units o l'Àfrica. Encara que la seva aparició data de les dècades de 1960 i 1970, actualment es defineix com una alternativa vàlida per a promoure canvis socials que augmentin la qualitat de vida de certs col·lectius, sobretot de les persones que estan en risc d'exclusió social, econòmica o cultural.

Ens centrarem a estudiar les característiques de la investigació acció participativa. Per a això, en primer lloc, desenvoluparem diferents aspectes relacionats amb el concepte de *participació*, en general, i amb el de **participació comunitària**, en particular, presents en la literatura actual. En segon lloc, explorarem els **principis teòrics, epistemològics i polítics generals que guien la IAP**, per a centrar-nos, després, en dos **models d'IAP** presents en la literatura: el model inspirat per Fals Borda (Amèrica Llatina) i el model desenvolupat per Villasante (Espanya). Tots dos models són d'IAP; tanmateix, hi ha diferències entre l'un i l'altre a partir dels contextos en què han sorgit. Sobre això, veurem els conceptes i les fases de l'acció comunitària que proposen aquests models.

Seguidament, estudiarem el desenvolupament del concepte d'*autogestió* en la psicologia comunitària. L'autogestió es refereix al moment en què l'equip investigador es retira del procés comunal i el grup comunitari format per a dur a terme les accions del procés continua treballant independentment.

2.1. El concepte de *participació*

L'aspecte fonamental que diferencia la proposta metodològica d'investigació acció participativa d'altres maneres d'intervenció social és, com hem dit abans, que promou que les persones afectades pels problemes hi participin tant en la definició com en la solució mitjançant l'acció social organitzada. Ara bé, per a entendre la IAP, és fonamental revisar els diversos desenvolupaments teòrics que s'han elaborat entorn del concepte de *participació*.

El concepte de *participació* és polisèmic; és a dir, té sentits ben diferents depe-
nent de l'àmbit en què s'utilitza (les ciències socials, els organismes interna-
cionals de cooperació, una reunió d'un partit polític, etc.). Per tant, la parti-
cipació pot ser vista –i promoguda o frenada– des de marcs teòrics i accions
pràctiques ben diferents.

En aquest apartat, estudiarem algunes de les maneres com s'ha definit la par-
ticipació i les distincions entre les definicions de *participació política*, *participa-
ció associativa* i *participació comunitària*. L'objectiu és fer un repàs d'alguns dels
camins que ha seguit el concepte de *participació* per a entendre els elements
d'aquestes conceptualitzacions que serveixen per a desenvolupar treball teòric
i pràctic de la psicologia comunitària.

Ara bé, segons la definició de la Reial Acadèmia Espanyola, *participar* significa:

- "1) Tomar una parte en una cosa.
- 2) Recibir una parte de algo.
- 3) Compartir, tener las mismas opiniones, ideas, etc., que otra persona.
- 4) Dar parte, noticiar, comunicar."

Fixem-nos que tots els significats de la paraula *participar* es refereixen a la ma-
nera com està involucrada una persona en una cosa col·lectiva, és a dir, la
participació sempre és vista com una cosa social, en el sentit que implica una
relació social amb altres persones respecte a un assumpte.

La relació que s'estableix en la participació implica que, mentre els in-
dividus formen part d'alguna cosa, també reben part d'aquesta cosa, ja
que desenvolupen, plegats, un procés de reflexió i d'acció que els per-
tany i en el qual comparteixen opinions i idees. La participació, per tant,
implica un procés en què els individus influeixen en les decisions d'un
col·lectiu –i hi són influïts– amb relació a assumptes que els interessin.

Ara bé, podem dir que aquesta definició es refereix als aspectes generals de la
participació. A continuació, veurem els desenvolupaments teòrics que s'han
format sobre les diverses classes de participació.

2.2. Participació política

La participació política ha estat un dels vessants més estudiats en l'àmbit
de les ciències socials. Aquest concepte ha estat analitzat, sobretot, pel que
fa a les teories desenvolupades sobre els moviments socials que s'organitzen
col·lectivament entorn d'una finalitat comuna.

La participació política es conceptualitza com el conjunt d'activitats fetes per un individu o grup amb la finalitat d'incidir d'una manera o una altra en els assumptes públics.

És a dir, es refereix a les maneres en què actors col·lectius influeixen –o volen influir– sobre els assumptes relacionats amb la manera en què es concep la societat, i també els éssers socials i les relacions entre ells; dit d'una altra manera, amb els valors que es formulen en un context social determinat i amb els procediments que s'adopten per a acceptar-los.

Hi ha models explicatius sobre la participació política i els moviments socials, que esbossarem a continuació, a fi de proporcionar un marc general sobre les diverses maneres en què s'ha vist la participació en l'àmbit polític.

2.2.1. Els moviments de massa

El 1895, Le Bon va elaborar una explicació sobre els moviments de massa. Segons aquest autor, les persones, quan es troben en una situació de massa (per exemple, una gentada al carrer o les reaccions del públic davant d'un partit de futbol), es comporten de manera diferent de com ho fan en la vida quotidiana: un individu amb una conducta "normal" es pot comportar de manera agressiva, o tenir conductes que no tindria mai en condicions normals, quan es troba en les condicions socials de la massa.

La massa activa exerceix una pressió sobre les persones mitjançant els líders concrets, és a dir, hi ha una espècie de contagi col·lectiu en què se segueix fàcilment líders que sorgeixen en el si de la massa i, a més, disminueix la responsabilitat de la persona sobre la seva pròpia acció perquè aquesta responsabilitat queda diluïda en la massa. Aquesta teorització permet destacar el caràcter emocional i desorganitzat dels moviments de massa i, al seu moment, va facilitar el fet d'explicar el perquè de l'aparició de determinades conductes col·lectives diferents de les que tenen les persones de manera individual (com, per exemple, saquejos o actes violents contra propietats o fins i tot contra persones).

La **participació**, en aquest cas, es refereix a les maneres com es comporten les persones quan es troben enmig d'una massa amorfa que es mou per impulsos momentanis, però que no representa un moviment col·lectiu planificat i executat. Aquest nivell de participació és vist com a bàsic amb relació a altres maneres de participació política.

La teorització sobre els moviments de massa ha estat criticada àmpliament per desenvolupaments posteriors que expliquen, rere altres principis, la participació política.

Els moviments de massa responen, segons Le Bon, a reaccions irracionals de les persones pel fet que la responsabilitat és diluïda en la massa.

Lectura recomanada

La mobilització de massa es pot ampliar consultant l'obra següent:

G. Le Bon (1895/1986). *Psicología de las masas*. Madrid: Morata.

2.2.2. Teoria de la privació relativa

Per a la teoria de la privació relativa, la font dels moviments socials se situa en la relació que es produeix entre les condicions de desigualtat social i el descontentament que es genera en els individus per la insatisfacció de les seves expectatives respecte a condicions que estimen legítimes.

Així, la participació s'esdevé per la força motivacional del descontentament de col·lectius que generen una entesa de l'ordre social com a injust i els quals les conseqüències d'aquesta estructura social injusta afecten directament. És clau, doncs, que les persones participants en aquestes causes identifiquin els factors productors dels conflictes i que hi reflexionin.

Segons aquesta teoria, l'acció col·lectiva –o participació– pretén modificar l'estat de coses que són vistes com les causants del descontentament dels qui participen. A diferència de la teoria de mobilització de massa, la participació és entesa com un procés de reflexió i d'acció en el si dels col·lectius que es mobilitzen per una finalitat específica.

2.2.3. Teoria de mobilització de recursos

Aquesta teoria sorgeix, també, com a crítica als desenvolupaments explicats sobre les mobilitzacions de massa. A diferència d'aquests desenvolupaments, afirma que els moviments socials i les accions col·lectives que es porten a terme segueixen una lògica de grups racionalment organitzats que miren d'arribar a determinats objectius i, a més, que el seu origen i desenvolupament depenen dels recursos d'organització que tenen.

Aquesta teoria considera que la participació s'ha de buscar en les condicions que possibiliten l'obtenció de recursos, i també en el suport que donin les organitzacions que hi ha en la societat als grups organitzats que es mobilitzen.

Així, a partir d'un grup organitzat i coordinat, es pretén mobilitzar els recursos propis i d'altres que hi ha en la societat per aconseguir els objectius que s'han plantejat. Moltes de les teories associades a la mobilització de recursos assumeixen que els actors socials determinats per l'estructura social (per exemple, la "classe social") eren els qui, com que tenien interessos en comú, podien organitzar moviments usant recursos que els interessaven. Per tant, la participació, segons aquests paràmetres, s'havia d'entendre a partir de la consciència de les persones sobre les necessitats que tenien de ser part d'un col·lectiu més gran i pel fet d'estar inserides en una estructura social desigual.

Lectura recomanada

La teoria de la privació relativa la podem trobar en l'obra següent:

J. Davies (1962). Towards a theory of revolution. *American Sociological Review*, 27, 5-19.

La característica principal dels moviments descrits en aquesta teoria tenia a veure amb la necessitat de **distribució de recursos** (econòmics, socials, educatius, entre d'altres) de la societat, amb la premissa que són distribuïts desigualment entre els diversos estrats de la població.

2.2.4. Teoria dels moviments socials nous

Posteriorment, els moviments socials sorgits a partir de la segona meitat de la dècada de 1960 (com el moviment ecologista, el feminista, el gai o el *black power*) van mostrar les limitacions de l'aproximació a l'estudi dels moviments socials com a simplement organitzacions destinades a mobilitzar recursos concrets i com a representants d'actors que se situen en una estructura social homogènia.

Això vol dir que el que compartien els membres dels moviments d'aquesta mena no era la seva posició en l'estructura social, sinó una característica identitària que situava les persones (les dones, per exemple) en formes d'opressió concretes com les de gènere, de raça o d'opció sexual. A partir de les identifications amb aquestes categories de subjecte, es conformaven grups que empenien accions contra diferents formes de discriminació (patriarcat, racisme, homofòbia, etc.).

Els estudis que van sorgir en aquelles dècades van definir els "moviments socials nous" com a accions col·lectives que volen que es reconguin les condicions d'opressió d'aquests col·lectius, i així desenvolupar accions per a aconseguir reivindicacions concretes (per exemple, lleis específiques per problemes sorgits d'aquesta opressió) i per a obtenir transformacions simbòliques a partir del canvi de valors de la societat.

2.2.5. Moviments socials contemporanis

Els moviments sorgits a partir de la dècada de 1990 (com el moviment anti-globalització) no es poden analitzar sempre partint de les teories esbossades anteriorment, ja que no responen ni a una lògica de subjecte històric situat en una estructura social ni a una lògica de subjecte identitària com els "moviments socials nous".

Actualment, es desenvolupen estudis relacionats amb la manera d'entendre aquests moviments, que es caracteritzen, d'una banda, pel fet de desenvolupar accions col·lectives que es produeixen ara mateix en l'àmbit global (en el sentit que s'entén que el moviment "antiglobalització" ja té una mica d'"història" a partir de les mobilitzacions de Seattle i les expressions consegüents, com les que es van fer a Niça, Praga o Barcelona) i, de l'altra, pel fet de tenir especificitat local en tant que agrupen associacions, ONG, col·lectius i persones de les ciutats on es produeixen. Pot semblar que la lluita en contra dels efectes perversos de la "globalització" es conforma com a punt de confluència actual al voltant del qual es mouen moltes voluntats, desitjos, accions, actors, recursos,

Alguns corrents feministes

Alguns corrents feministes postulen que cal constituir el subjecte femení com a agent de transformació social, a partir de la relació basada en les diverses experiències de "ser dona" que comparteixen una forma d'opressió comuna en un sistema patriarcal.

idees, etc., a fi d'oposar-se tant als discursos i les pràctiques d'un capitalisme global implementat en bona part dels estats del món com als organismes internacionals que desenvolupen aquestes pràctiques mitjançant les seves polítiques concretes.

El terme *antiglobalització*

El terme *antiglobalització* ha estat qüestionat, ja que no reflecteix la crítica política de les persones que es mobilitzen, el moviment de les quals ha estat etiquetat amb aquest nom. Aquests moviments diuen que estan en contra de l'expansió de l'economia capitalista en l'àmbit global i de les conseqüències que té ara aquesta expansió a l'hora de crear i reproduir les relacions d'opressió i la pobresa al planeta. Tanmateix, no estan en contra de tots els processos que han estat conseqüència del fenomen de la globalització; al contrari, i com diu un dels seus lemes, proposen "globalitzar la solidaritat i les resistències".

2.3. Espais de participació política

La participació política, d'altra banda, es pot analitzar segons els espais en què es desenvolupa. Per a això, es fa una primera classificació dels conceptes de la *participació institucional* i *instituidora* i, altrament, tenint en compte si la participació es desenvolupa amb grups formals o informals. Aquests conceptes són útils per a entendre processos associatius i comunitaris concrets, ja que serveixen d'eines d'anàlisi tant d'accions col·lectives espontànies com de promogudes per la investigació acció participativa.

2.3.1. Participació institucional i instituidora

Aquesta primera classificació utilitza com a criteri si la participació és promoguda per l'Administració pública o si ho és més aviat per les persones que fan l'activitat política, de manera que, gràcies a aquesta activitat, obren canals d'expressió alternatius.

Les vies de **participació institucional** són les que proposa i possibilita l'Administració pública. Entre aquestes vies, podem distingir les audiències i consultes populars, els nuclis d'intervenció participativa o els consells assessors. Són mecanismes de participació que complementen la democràcia representativa i incorporen la ciutadania en el ritme de l'Administració.

Aquests òrgans i mecanismes institucionals permeten a les persones i als grups incidir, en certa manera, en la definició de polítiques que els afecten. Tanmateix, gairebé sempre tenen competències consultives; és a dir, són òrgans els quals consulta l'Administració, però en els quals no es prenen decisions sobre les polítiques públiques que s'han d'implementar.

Algunes objeccions fetes a la via institucional de participació de les persones i els grups són que tenen una influència limitada (perquè són consultives i no decisòries), que poden inhibir l'activitat política independent, que legitimen determinades polítiques públiques i que poden ser excessivament paternalistes.

D'altra banda, hi ha les **vies instituïdores** de participació política. Aquestes vies sorgeixen de processos de participació ciutadana d'iniciativa civil i autònomament de l'Administració.

De vies instituïdores, n'hi pot haver moltes i de molt variades, ja que justament no es poden definir per endavant. Podem trobar totes les accions col·lectives que es dirigeixen a exercir pressió política sobre altres agents socials a fi de transformar una cosa que els protagonistes d'aquesta acció defineixen com a problemàtic. Podem classificar tant organitzacions no governamentals com moviments sindicals, i també processos de participació comunitària o, fins i tot, mobilitzacions puntuals escassament estructurades.

2.3.2. Participació formal i informal

Mentre que la formalitat de la via institucional és òbvia, les vies instituïdores poden diferir en el grau de formalització.

Les organitzacions de la societat civil poden estar constituïdes i registrades legalment o optar per obviar aquests formalismes. Aquest és el criteri que ens permet classificar els grups de participació política en formals o informals.

Les **organitzacions formals** són totes les que estan registrades segons les lleis competents en cada context social en què es desenvolupa la seva acció. Aquestes organitzacions, majoritàriament, estan dividides en associacions, cooperatives o fundacions, amb algunes diferències jurídiques entre elles.

Les vies instituïdores formals, encara que han estat classificades en l'apartat anterior com a independents de l'Administració, en realitat no s'escapen dels auspicis i, a vegades, del control dels poders públics. Les maneres en què l'Administració es relaciona amb les organitzacions de la societat civil són molt variades: jurisdicció, foment, subvenció, promoció, negociació, entre d'altres. Encara que aquesta relació pot comportar per a les organitzacions civils més disponibilitat de recursos i garanties legals, també pot implicar menys autonomia, més dependència i control de les accions polítiques que es desenvolupin.

Lectura recomanada

Per ampliar el tema de les vies de participació formal i informal, vegeu l'obra següent: P. Alberich (1993). La crisis de los movimientos sociales. De la esperanza al desencanto. *Documentación Social*, 90, 101-113.

Les **organitzacions informals** són els col·lectius o les xarxes de col·lectius i individus que no tenen cap registre legal. Normalment, no gestionen diners de l'Administració pública, com a mínim de manera directa, i estan menys estructurades que les organitzacions formals. Als grups amb aquesta forma organitzativa, se'ls fa més factible una actitud de confrontació política, sobre la qual les administracions no poden exercir control jurídic o econòmic.

2.4. Participació associativa

Com hem vist, la participació política es desenvolupa entorn d'organitzacions socials d'acció col·lectiva.

La **participació associativa** és, doncs, la que ocorre en el si d'organitzacions, de grups i de col·lectius en què es donen processos de definició d'objectius comuns i es desenvolupen accions que miren d'incidir sobre la realitat per a transformar-la.

Els grups i les organitzacions es relacionen de diferents maneres amb el context social en què desenvolupen l'acció, depenent dels seus objectius i de les condicions del context social en què se circumscriuen i en què decideixen portar a cap l'acció. Per a aquesta mena de participació, també són vàlides les classificacions dels espais de participació que hem esbossat anteriorment, en el sentit que poden ser organitzacions que actuen en els espais institucionals o instituidors, o ser formals o informals.

Ara bé, l'estudi de la participació associativa té dos vessants d'anàlisi, que corresponen, d'una banda, a la **participació interna**, és a dir, les possibilitats que tenen els membres del grup d'incidir en la conformació de la identitat grupal, i també en les reflexions i accions que emprèn el grup o col·lectiu com a actor social, i, de l'altra, l'**autonomia de l'organització**, que es refereix a les relacions del grup o col·lectiu amb altres actors socials del seu context immediat.

L'aspecte bàsic per a entendre els processos de participació interna en un grup és la democràcia interna. Aquesta democràcia depèn de tres elements: la participació dels membres del grup en les decisions preses, la burocratització i els graus d'accés que tenen els membres a la informació que circula en el grup.

Els mecanismes que s'implementen per a **prendre decisions** acostumen a ser el referent fonamental a l'hora de parlar de la democràcia interna de qualsevol organització, ja que un ambient democràtic el crea el fet d'establir mecanismes perquè totes les persones de l'associació participin en els processos de decisió.

Tanmateix, és important fer un matís: a més de tenir en compte la proporció i manera en què les persones del grup participen en la presa de decisions, s'ha de considerar la possibilitat real i factible que tenen els membres del grup organitzat d'accedir al nivell de participació volgut, segons la seva disponibilitat i voluntat d'implicació, ja que no s'ha d'assumir que totes les persones volen i poden tenir el mateix grau d'implicació. D'això, se'n desprèn que forçar la participació i motivar-la externament, a vegades, pot ser contraproductiu i contradictori amb el sentit mateix de la participació.

Un altre element clau per a valorar la democràcia interna dels grups és la **burocratització**. En el context de la participació associativa, aquest concepte es refereix als processos d'un grup o una entitat que poden impedir l'horitzontalitat del tracte entre els membres del grup, o bé posar barreres a la participació interna. Alguns exemples d'aquests processos són, en determinats casos, l'organigrama de l'entitat, la divisió de tasques segons la composició dels membres (tècnics, voluntaris, socis, col·laboradors), o els mecanismes i espais (òrgans de govern) per a prendre decisions.

Finalment, un element fonamental tant per a observar com per a promocionar la participació interna té a veure amb els **nivells d'accés a la informació** que manegen els membres del grup o col·lectiu. En cas que no hi hagi canals funcionals d'informació interna, no es pot parlar de la possibilitat real d'accedir a la participació plena de tots els membres del grup. La falta de disponibilitat de la informació que arriba a l'associació pot ser una de les barreres més importants per a la participació.

En resum, la democràcia interna que té una organització es defineix, sobretot, per quins són els canals i mecanismes de participació en el si d'un grup d'acció col·lectiva, de manera que les persones involucrades puguin participar en la mesura de la voluntat i la disponibilitat que tenen en l'activitat proposada.

Els processos de grup

Es pot destacar que els processos de grup són dinàmics i complexos. Els conceptes exposats aquí constitueixen eines que serveixen per a l'observació analítica d'aquests processos, però no s'ha de passar per alt que aquests processos funcionen de manera complexa i simultània a l'acció quotidiana de les organitzacions socials.

D'altra banda, a l'hora de considerar les possibilitats d'acció dels grups en un context social concret, s'han d'estudiar els graus d'**autonomia** de l'organització respecte a altres actors socials del seu entorn, una cosa que mostrarà el grau de sobirania que té l'associació per a desenvolupar el projecte o l'activitat; és a dir, fins a quin punt aquesta activitat no depèn de condicionaments d'actors socials externs al grup.

L'autonomia d'una organització la dóna, fonamentalment, la seva història i les seves fonts de finançament.

En primer lloc, **l'origen i la història d'un grup o una associació** defineixen quins són els interessos que promou. Generalment, depenent de si un col·lectiu sorgeix d'alguna institució o bé com a moviment social de base, les decisions amb relació a les accions que s'han de dur a terme són més independents o no. L'autonomia de l'organització a partir de la seva història es refereix a les maneres en què, en el procés de desenvolupament de les accions que es porten a cap, les decisions sobre aquestes accions recauen en els seus membres o són preses en instàncies diferents –però relacionades– de l'associació per si mateixa.

En segon lloc, les fonts de finançament d'un grup condicionen, en certa manera, les accions que es poden dur a terme. El finançament pot venir de relacions amb l'Administració pública, l'empresa privada, les fundacions, etc., o bé d'accions dels mateixos grups independentment d'aquestes fonts, amb activitats de recaptació de fons (com ara concerts o festes, o venda de productes).

Depenent dels objectius de les seves accions i de les despeses que representen aquestes accions, cada grup organitzat pren decisions també respecte a la manera com es finança i les conseqüències que tenen diverses menes de finançament per a la seva autonomia. Així, en aquesta classe de decisions, s'ha de valorar, alhora, la relació entre la quantitat de recursos disponibles per a l'acció i la dependència que pot exercir el fet d'obtenir aquests recursos per a desenvolupar activitats coherents amb els objectius proposats.

En resum, l'autonomia d'una organització depèn de la connexió que té aquest grup amb els altres actors socials del seu entorn pel que fa a origen, història i finançament. Tanmateix, també hi ha relacions entre diferents organitzacions que, encara que limiten la independència, permeten treballar aspectes que no es podrien desenvolupar només a partir dels recursos econòmics, socials i humans d'una associació i prou. Així, s'estableixen relacions i col·laboracions que poden ajudar a dur a terme els objectius dels grups i que amplien el seu radi d'acció.

2.5. Participació comunitària

La **participació comunitària** és la que es fa en el si de comunitats concretes. Aquesta participació és vista com a **política** en el sentit que són accions organitzades que miren d'incidir en els assumptes públics que afecten una determinada comunitat de persones i, a més, també es pot llegir com a participació **associativa**, ja que s'acostuma a fer des de grups organitzats, que poden ser formals o informals i seguir vies institucionals o instituidores.

L'origen d'una associació

L'origen d'una associació defineix, en part, les seves pràctiques. Són freqüents els casos d'associacions creades sota els auspicis d'un partit polític, un sindicat, un govern o una empresa, amb la funció de fer de corretja de transmissió dels interessos de l'organització "mare".

La distinció que es fa per a caracteritzar la participació comunitària, en la literatura especialitzada, té a veure sobretot amb el fet que l'origen d'aquesta mena de participació s'associa gairebé sempre a l'acció de professionals de la psicologia comunitària –o a altres disciplines com el treball social o la pedagogia participativa– que desenvolupen l'acció al costat de membres d'una comunitat.

Ara bé, en aquest context, la participació és vista com un espai dinàmic en què es reflexiona i s'actua, col·lectivament, per a millorar les condicions de vida dels membres d'una comunitat, amb relació a assumptes que aquests membres han definit que els interessin o afecten.

S'assumeix que el sentiment de pertinença de les persones al grup genera una motivació a participar, a actuar amb els altres per a aconseguir objectius comuns. Aquesta participació desenvolupa, alhora, un sentiment de confiança en què les recompenses es distribueixen de manera col·lectiva, precisament perquè les necessitats són compartides i perquè la participació de cada persona és una garantia de control perquè succeeixi d'aquesta manera. Així mateix, el sentiment de connexió afectiva amb les altres persones no solament produeix atracció entre elles, sinó que crea la motivació per a actuar de manera col·lectiva a favor d'altres persones i d'elles mateixes (Sánchez, 2000).

2.5.1. Característiques de la participació comunitària

En la literatura sobre participació comunitària, s'estableixen un seguit de característiques d'aquesta participació:

- 1) **No és un estat estable**, sinó un procés constituït en diversos moments, durant els quals els subjectes involucrats es formen i formen altres persones en el maneig de coneixements i habilitats que depenen de la naturalesa de l'experiència participativa.
- 2) És un **procés educatiu** no formal que es desenvolupa en les relacions interpersonals establertes durant la pràctica mateixa de la participació.
- 3) És **inclusiva** ja que requereix que s'hi involucrin tots els integrants del grup, independentment del gènere o l'edat.
- 4) Ocorre com una **decisió voluntària** de les persones, que s'adopta segons la qualificació que el participant atribueix al projecte respectiu, però també pel sentiment d'incomoditat que li genera la no-participació.
- 5) La seva **eficàcia** depèn no solament de la unió de la comunitat, sinó també de la seva organització, en la qual es distingeix el paper que exerceixen els líders del grup.

Element de democràcia interna

Veiem que, en les característiques de la participació comunitària, s'emfatitzen els elements de democràcia interna necessària per a desenvolupar una participació plena de les persones en el si del grup comunitari que desenvolupa accions de transformació social.

6) Es mou per a **aconseguir de les metes** compartides, la qual cosa funciona com a finalitats que l'orienten.

7) Està vinculada a la creació d'un clima de **democràcia participativa** en l'organització que promogui que els participants puguin accedir als líders i controlar-los.

2.5.2. Per què participen les persones?

Ara bé, una de les preguntes que s'han fet les reflexions teòriques i pràctiques sobre la participació comunitària és per què participen en grups i col·lectius que sorgeixen en el si de les comunitats les persones.

La participació dels membres d'una comunitat és el resultat del següent:

- L'**accessibilitat** o absència de restriccions per a participar per raons d'edat, de gènere o d'estatus socioeconòmic.
- El **desig** de participar o grau d'interès que s'assigna a l'activitat participativa, influït per la importància que s'atribueix al problema a què es fa front i l'etapa vital del participant pel que fa a la seva configuració familiar.
- El coneixement que hi ha sobre les **oportunitats** de participació en el projecte, que es tradueix en el grau de consciència que es té sobre aquestes oportunitats i l'estimació que es fa sobre l'efectivitat del programa de treball i de l'acció participativa que s'hi portaria a cap per a aconseguir les metes.

Les raons de la participació no solament remetent a les característiques o la voluntat individual d'algun membre de la comunitat, sinó també als graus d'obertura que pot tenir un procés participatiu concret per a incloure diferents persones en el seu si i per a arribar a graus alts de democràcia interna. Així mateix, es relaciona amb l'avaluació que fan les persones sobre la importància del problema que s'ha de tractar, les possibilitats d'efectivitat de l'acció que es vol desenvolupar i l'autonomia que es pot aconseguir per a aquesta acció.

D'aquesta manera, podem concloure que el procés de participació depèn de molts factors que estan relacionats –individuals, grupals i contextuals– i que, quan es mira de promoure un procés de participació comunitària, s'han de tenir en compte tots aquests elements que hi intervenen.

Exposats els conceptes fonamentals relacionats amb la participació, ara estudiarem les característiques fonamentals de la investigació acció participativa com a mètode privilegiat de la psicologia comunitària.

2.6. Investigació acció participativa (IAP)

La IAP, com a model participatiu d'intervenció social, parteix de la premissa que les persones amb qui es treballa han de ser presents activament en tot el procés de la intervenció i que, fins i tot, han de prendre les decisions sobre les accions que cal dur a terme en conjunt per a solucionar determinats problemes.

Això implica, d'una banda, una **crítica forta a la societat** pel que fa als canals de participació, la distribució de recursos i les relacions de dominació. Així, en la IAP:

"Encontramos una tradición crítica implicativa que propugna la investigación a partir del rechazo de *status quo* existente en la sociedad (desigualdades, procesos de exclusión, elitismo político y económico, etc.) como una vía, entre otras, de liberación social."

Colectivo IOE (1993, juliol-setembre). IAP. Introducción en España. *Documentación social: investigación acción participativa*, 92, 65. Madrid.

D'altra banda, la IAP fa una **crítica als àmbits acadèmics i institucionals** que no tenen en compte la participació de les persones afectades en la solució dels seus propis problemes.

En aquest sentit, la participació es defineix com la ruptura de la relació habitual d'explotació i submissió del binomi subjecte/objecte per a convertir-se en una relació simètrica o horitzontal de subjecte/subjecte.

Crítiques a la intervenció tradicional

La intervenció tradicional és criticada des de la IAP perquè es dirigeix a individus com a entitats autònomes, perquè es focalitza en determinats sectors de la població en comptes de fer-ho en el sistema social i perquè fa una jerarquitització de les necessitats des de les instàncies de poder, la qual cosa acaba legitimant la dependència del "necessitat" i la legitimitat de la intervenció institucional.

La participació, doncs, és recomanada en igualtat de condicions amb precaució de no dominar o influir els altres. A més, l'*empowerment* (entès com l'assoliment de graus més grans de control i poder de les persones sobre els problemes que les afligeixen) s'aconsegueix gràcies a la feina dels qui interveuen en el si dels grups que funcionen en forma de xarxes i comparteixen les responsabilitats.

Els plantejaments de la IAP destaquen la inserció de les persones "intervingudes" en la solució dels seus propis problemes, mitjançant la mobilització organitzada i conscient envers la transformació de les seves condicions de vida i de les relacions de poder presents en les estructures socials.

D'una banda, s'assumeix la inseparabilitat dels processos d'investigació i d'acció, i es proposa així que a cada moment s'obtenen coneixements sobre la realitat i alhora s'actua; d'altra banda, s'assumeix que les persones "investigades" o "intervingudes" han de participar en totes les fases d'investigació-acció. Així, es promou la inserció dels individus en totes les etapes del disseny, l'execució i l'avaluació de la investigació i de l'acció. Es proposa una feina conjunta entre agents externs i persones de la comunitat o les que reben la intervenció, per a solucionar els problemes que els afligeixen.

Encara que hi ha un acord a dir que aquests principis són la base dels plantejaments de la investigació acció participativa, no n'hi ha pel que fa a la manera com es plantegen els diversos desenvolupaments i la relació entre la investigació, l'acció i la participació, ni tampoc sobre quins són els actors que hi ha d'haver involucrats en els processos d'intervenció, com s'han de dur a terme aquests processos, quins han de ser els resultats i quins són els passos que s'han de fer per a aconseguir aquests objectius.

A continuació, revisarem dues de les maneres en què s'ha plantejat la investigació acció participativa: la tradició que prové dels treballs de Fals Borda (1993), d'una banda, i els desenvolupaments de Villasante (1994), de l'altra, perquè són dues maneres característiques en què s'ha entès la IAP i, a més, perquè hi ha diferències importants entre l'una i l'altra.

2.6.1. La inspiració de Fals Borda

En l'àmbit llatinoamericà, hi ha molts autors que coincideixen a dir que un dels exponents principals de la metodologia de la investigació acció participativa és el sociòleg colombià Orlando Fals Borda.

Aquest autor, al costat d'altres col·legues, va promoure la creació i l'enfortiment d'una sociologia que es volia reorganitzar envers les urgències actuals de la societat. Això es relaciona amb l'anomenada **crisi de les ciències socials**, en el sentit que els moviments acadèmics van voler adoptar un compromís social de transformació amb les formes d'organització política i social de les societats llatinoamericanes. Aquesta actitud es va dir **sociologia militant**, i proposava posar la sociologia al servei de les lluites que es generaven contra l'explotació i l'opressió.

Lectura recomanada

Per aprofundir en les aportacions de Fals Borda, vegeu l'obra següent:

M. Montero (Coord.). (1994). *Psicología Social Comunitaria*. Guadalajara, Mèxic: Universidad de Guadalajara.

Segons aquest punt de vista, la ciència havia de respondre a objectius col·lectius concrets i tenir com a finalitat promocionar l'organització popular per a dur a terme accions polítiques; és a dir, la pràctica científica havia de servir de mecanisme alliberador de les diverses formes d'opressió social i, així mateix, d'eina tècnica de foment de l'organització i la participació popular. D'aquesta manera, des de la sociologia militant s'aconseguiria unir la teoria alliberadora amb la seva pràctica corresponent.

Els principis bàsics d'aquesta posició es basen en la relació que es pot establir entre les persones involucrades en els processos socials de transformació i els intel·lectuals compromesos amb les lluites que es donen en aquests espais socials i polítics. El grau d'intervenció està centrat en la regió (i no en la nació vista com a aglomerat artificial) i els grups clau que treballen en aquests espais són els contactes per a les accions concretes. El concepte d'*inserció* vol dir que el científic s'involucra com a militant en el procés que estudia un moviment amb objectius explícitament polítics.

La sociologia militant va fer una crítica a la preponderància del coneixement científic sobre el coneixement popular, i va dissenyar propostes per a entendre i promoure el procés de producció de coneixements en la investigació participativa, de manera que va unir les dues maneres de conèixer mitjançant el diàleg entre grups organitzats i els intel·lectuals. Així, per a aquest grup d'autors, el saber popular forma part d'una memòria col·lectiva que ha de servir de base per al coneixement. A més, sorgeix la pràctica de devolució sistemàtica (dels resultats d'exploracions, investigacions, etc.), fet que té com a conseqüència la restitució del coneixement adquirit als grups de base mitjançant la recuperació crítica de la base cultural tradicional.

Alguns dels objectius principals que es pretenen aconseguir amb aquest punt de vista són estimular les iniciatives autogestionàries, crear formes noves d'organització social, dinamitzar la cultura local, fomentar la creativitat, donar suport al lideratge autònom i enriquir l'experiència i el coneixement dels animadors.

La tradició de Fals Borda va començar amb la sociologia militant, que implica inserir els professionals en els moviments populars reivindicatius. Tanmateix, aquest abordatge suscita les preguntes següents: **què és característic de la intervenció professional en aquest cas?, quin és el paper dels intel·lectuals en aquesta inserció?** Si els professionals s'insereixen en els moviments populars, la seva participació es pot entendre com una forma d'acció política independent de la seva funció d'intervenció social. Tanmateix, la resposta d'aquests autors a aquestes qüestions va ser la d'establir, des de la sociologia militant, una diferenciació entre la participació a seques i la participació com a "científic social", en el sentit que aquesta darrera participació permetia utilitzar els coneixements propis de les ciències socials per a comprendre i dinamitzar els processos socials.

La investigació acció participativa sorgeix, a partir d'aquesta classe de moviment (pròpia dels intel·lectuals i els moviments socials llatinoamericans), com una proposta metodològica capaç d'unir el coneixement científic i el popular, considerant que tots dos coneixements són diferents i alhora complementaris. La proposta sosté que la riquesa d'aquesta unió permet que les persones amb qui es treballa desenvolupin una consciència crítica sobre la seva realitat (sobre la qual ja tenen un coneixement) a partir de les consideracions aportades pels qui intervenen. Clarament, aquesta actitud té influències de l'educació popular proposada per Paulo Freire, en el sentit que promou el diàleg com a pressuposició epistemològica per a crear coneixement sobre la realitat i possibilitats de transformar-la.

En la seva formulació pràctica, la proposta d'IAP de Fals Borda es basa en un model d'investigació-intervenció al qual s'incorporen persones de la comunitat en la solució de les seves necessitats sentides, i en el qual es mostra la pertinència de la intervenció de professionals en els moviments sorgits en les comunitats populars.

Aquest autor proposa un seguit de principis que s'han de seguir per a intervenir en les comunitats, en els quals destaca la funció dels agents externs com a **catalitzadors socials**, és a dir, que incideixin en el procés que es fa perquè aquest procés es porti a terme d'una manera més ràpida i efectiva, però que en cap moment no dirigeixin les accions que s'han de fer i que respectin l'autonomia dels membres de la comunitat per a prendre decisions dins del procés. També emfatitza la importància de l'**acció comunal conjunta i organitzada** que doni resultats concrets per a resoldre les necessitats dels participants i que aquests resultats serveixin d'**estímul** per a continuar l'acció.

S'han fet esforços per a delimitar i sistematitzar quines han estat les aportacions de la IAP a la teoria i pràctica de la intervenció. Gabarrón i Hernández (1994) la defineixen de la manera següent:

"[...] una propuesta metodológica inserta en una estrategia de acción definida. Integra a los/as investigadores/as-educadores/as (tanto profesionales como populares) en un proceso colectivo de producción y reproducción de conocimientos necesarios para la transformación social. Es también un paradigma emergente de las ciencias sociales críticas, que se caracteriza como alternativo, con premisas epistemológicas y metodológicas propias. Es un movimiento político, en América Latina, de intelectuales en alianza con la causa ideológica de los grupos populares, de las bases o mayorías, en su lucha por el cambio en las relaciones de poder –asimétricas y opresoras– entre grupos sociales hegemónicos y subordinados. Es un proceso múltiple de investigación, educación y acción."

L. R. Gabarrón i L. Hernández (1994). Investigación Participativa. *Centro de Investigaciones Sociológicas*. Col·lecció Cuadernos Metodológicos, 10, 5. Madrid.

Lectura recomanada

Per a aprofundir en l'educació popular, consulti l'obra següent:

P. Freire (1970/1979). *La pedagogía del oprimido*. Madrid: Siglo XXI.

D'altra banda, De Miguel diu el següent:

"[...] cuando se habla de IAP nos referimos a un modelo particular de investigación acción que se caracteriza por un conjunto de principios, normas y procedimientos metodológicos que permiten obtener conocimientos colectivos para transformar una determinada realidad social. Al igual que toda investigación, la IAP es un proceso de búsqueda del conocimiento, sólo que en este caso este conocimiento se caracteriza por ser colectivo. Igualmente se pretende la aplicación de dicho conocimiento pero en este caso dicha aplicación se orienta hacia la realidad social próxima que vive el sujeto, de ahí su carácter emancipatorio. Estas connotaciones implican que el proceso de investigación en la IAP deba organizarse necesariamente sobre «la acción» de un «colectivo de personas» que promueven el cambio social."

M. de Miguel (1993, juliol-setembre). La IAP, un paradigma para el cambio social. *Documentación social: investigación acción participativa*, 92, 97. Madrid.

En totes dues definicions, el focus convergeix en tres temes essencials, que són l'acció transformadora com a forma de canvi social a partir d'una visió conflictivista de la societat, la producció de coneixements fent una integració i col·laboració entre el coneixement científic i el coneixement popular, i la participació de les persones afectades en el diàleg continu amb qui intervenen.

Principis fonamentals de la IAP

Per resumir, exposarem els principis fonamentals que regeixen la pràctica de la IAP a partir de l'herència de Fals Borda:

- 1) Els éssers humans són els **constructors de la realitat** en què viuen. Per tant, els membres d'una comunitat o grups són els actors fonamentals dels processos que afecten aquesta comunitat. En aquest sentit, ells són amos de la investigació, els resultats de la qual, als quals han contribuït, els han de ser tornats.
- 2) La investigació es dóna en un lloc i espai determinats. Es parteix de la realitat social concreta dels mateixos participants del procés. Això implica una **visió històrica i contextual** en què la investigació depèn de les particularitats de cada situació i lloc. Es tenen en compte, seriosament, les perspectives particulars de les persones amb qui es treballa.
- 3) Qualsevol comunitat té **recursos** per a dur a terme la seva transformació.
- 4) Es reconeix el **caràcter polític i ideològic** de l'activitat científica i de l'educativa.
- 5) En la IAP, el compromís prioritari de qualsevol persona que investiga ha de ser amb les persones investigades. La **participació popular** ha de formar part de tot el procés.

6) La neutralitat valorativa no és una possibilitat per als éssers humans. Per tant, una part del compromís amb les persones investigades és indicar-los la **nostra posició valorativa**.

7) El coneixement científic i el popular s'articulen, críticament, en un altre coneixement nou i transformador. Tant el coneixement de la ciència com el popular adquireixen el mateix valor. La investigació s'entén, doncs, com un **procés dialògic** (en què el diàleg és una categoria epistemològica i social alhora).

8) La **unitat de la teoria i pràctica**. Implica construir la teoria a partir de la pràctica reflexionada críticament.

9) No solament és possible, sinó a més recomanable, **combinar diferents formes metodològiques** (qualitatives, quantitatives, històriques). És el problema el que determina l'estratègia d'investigació que s'ha de seguir i no s'exhaureix en les "dades" produïdes per un instrument d'investigació en particular.

10) El procés ha d'anar acompanyat d'un **model de relacions horitzontals**, amb què es trenca la relació de dependència intel·lectual; per tant, exigeix als tècnics i professionals un canvi de relacions interpersonals i interinstitucionals.

11) La investigació, l'educació i l'acció es converteixen en moments metodològics d'un sol procés per a la **transformació social**. L'objectiu de la intervenció es basa a transformar les condicions de vida de les persones participants i en un compromís polític amb el canvi social, de manera que s'assumeix que hi ha una distribució injusta dels recursos de la societat.

12) S'emfatitza el fet de fomentar el control i el poder dels grups amb què es treballa. El concepte d'*empowerment* també reprèn aquest aspecte.

Tots aquests principis es posen en pràctica en processos concrets d'intervenció social mitjançant la investigació acció participativa, encara que, lògicament, de maneres diferents, ja que cada grup amb què es treballa defineix les maneres de treballar, els assumptes que li semblen problemàtics en una comunitat concreta i les accions que s'han d'emprendre per a incidir en processos de transformació social.

Fases de l'acció

Per a desenvolupar la investigació acció participativa en conjunt amb un grup comunitari, s'han definit algunes fases generals que serveixen de guia per a l'acció d'intervenció.

1) Constituir l'equip

La primera fase consisteix en el contacte amb les persones amb qui es treballarà. En algunes versions d'IAP, se'n diu *procés de familiarització*, que es defineix com el procés mitjançant el qual els catalitzadors socials coneixen la comunitat o el grup mitjançant visites, revisió de documents de la comunitat o informants clau de la comunitat. L'objectiu és conèixer la història i les característiques sociodemogràfiques de la comunitat o del grup amb què es treballarà. Alhora, els participants coneixen els agents externs i es conforma el grup de treball. En aquesta fase, és important distingir els grups involucrats: minories actives i líders, beneficiaris potencials, afectats.

2) Identificar les necessitats bàsiques, els problemes, els centres d'interès

En aquesta fase, es tracta d'aconseguir una primera aproximació per a delimitar la situació-problema sobre el qual s'actuarà després. S'ha d'investigar el que s'ha de conèixer per a poder actuar. A partir d'aquí, es defineix el problema, es delimita el terreny d'estudi i es demarquen, així, determinades subfases de l'acció:

a) Elaborar el disseny de la investigació o detectar necessitats: a partir de la formació de l'equip de treball, s'elabora el disseny d'investigació de manera conjunta. En aquesta fase, els investigadors, tècnics i promotors aporten la seva capacitat teòrica i metodològica, i les persones involucrades, les seves vivències i experiències, que sorgeixen de viure quotidianament determinats problemes i necessitats.

b) Recopilar la informació per al diagnòstic: s'organitzen grups de treball per a recollir la informació que s'ha definit com a necessària. S'implementen tècniques d'investigació com les entrevistes, les històries de vida o les discussions grupals.

c) Analitzar i interpretar dades: mitjançant la interpretació, es busca un significat més ampli de la informació obtinguda en un marc de referència teoricopràctic, i també la relació d'aquesta informació amb els interessos dels grups que treballen.

3) Tornar sistemàticament la informació

Detectades les necessitats, els resultats s'han de difondre entre totes les persones que tenen a veure amb el grup o la comunitat on es treballa. La difusió de resultats es pot fer de diverses maneres: comunicació verbal a un grup petit a manera de xerrada o seminari, assemblea de ciutadans, cartells murals, diari popular, fulls volants, tríptics i plegables, etc.

4) Planificar les accions

Un procés d'IAP

Es pot destacar que les maneres en què es recull, es processa i es torna el coneixement sorgit en un procés d'IAP són ben variades. Aquestes maneres sorgeixen del diàleg entre l'equip interventor i les persones de la comunitat, i s'adapten al context comunitari on es treballa.

A partir de tota aquesta informació, es dissenya un programa d'acció. En aquesta etapa es decideix, en el si del grup, quins dels problemes que s'han trobat amb el diagnòstic es poden atacar i quins és preferible d'atacar, segons la importància que hi atorguin les persones de la comunitat o el grup, i també l'avaluació de la factibilitat de la solució. Decidit el rumb de l'acció comunitària, es dissenyen i s'executen accions que compleixin els objectius plantejats. S'ha de respondre a les preguntes següents: què volem fer? i quins canvis volem fer? S'han de definir els propòsits, de considerar els recursos i d'organitzar l'acció.

5) Autogestió

La darrera fase de la investigació acció participativa es diu *autogestió*. L'autogestió representa el procés pel qual les persones que pertanyen a la comunitat o el grup satisfan, autònomament, necessitats sentides mitjançant la identificació, la potenciació i l'obtenció de recursos; constitueix, per tant, l'objectiu final de qualsevol investigació-intervenció. És molt important aclarir que les fases que acabem de descriure no es donen necessàriament en aquest mateix ordre en tots els processos d'investigació acció participativa. S'han de veure com una guia per a l'acció.

2.6.2. Les xarxes socials com a base de la investigació acció participativa. La proposta de Villasante

Tomás Villasante (1994) ha proposat, a Espanya, una variació de la tradició d'investigació acció participativa nascuda a l'Amèrica Llatina. És rellevant conèixer-la, ja que incorpora alguns conceptes que no es treballen en aquella tradició, encara que manté l'"esperit" de canvi social i de participació de les persones afectades propi de les perspectives participatives.

Segons aquesta perspectiva, l'investigador treballa des de dins, implicat en el procés pràctic i reflexiu, que és on es produeix el coneixement. El fet d'adoptar una posició i una metodologia basada en la praxi (reflexió i acció com a inseparables) vol dir assumir la inseparabilitat de les dimensions objectiva i subjectiva de qualsevol pràctica.

Villasante planteja una perspectiva que té en compte, sobretot, les xarxes de relacions entre grups que hi ha en l'àmbit d'un tema específic o a partir de la relació dels agents externs i determinats grups socials. L'èmfasi es posa en la potenciació d'aquestes relacions per a provocar dinàmiques sinèrgiques, que multipliquin les oportunitats de creativitat de les relacions socials. Aquestes accions han d'enfortir les propostes i activitats dels grups envers la transformació de condicions i relacions socials.

Per tant, el que interessa, més que no pas les mateixes identitats dels grups, són les relacions internes, rizomatoses o en moltes xarxes, fracturades i fractals, que en condicionen les conductes, ideologies i maneres de fer. El paper dels professionals o tècnics és el de miralls externs que permeten, a les parts locals, reflexionar sobre les seves pròpies pràctiques i necessitats.

Els grups i el context social

A la pràctica, els grups i les organitzacions amb què es treballa dins de la IAP són immersos en un context social en què es relacionen amb altres actors socials formals i informals. La investigació sobre aquestes xarxes de relacions té una importància vital per a l'acció de transformació social, ja que permet entendre i promoure espais socials en què s'amplien els horitzons d'acció de les organitzacions amb què es treballa en processos comunitaris concrets.

Villasante (1994) proposa un grup de conceptes centrals que articulen la seva proposta d'intervenció. Principalment, utilitza la noció de **xarxes socials**, i dóna importància a l'articulació dels moviments populars i dels actors que hi ha involucrats. Per a ell, la construcció i reconstrucció de les xarxes és la base sobre la qual s'actua per a la transformació. Les eines que tenen els professionals per a expressar aquestes relacions són els **mapes socials**. Aquests mapes són les eines gràfiques en què se situen les associacions, les característiques de l'hàbitat i els condicionants socioeconòmics. En les seves formulacions, es fan mapes que expressen tan clarament com es pugui les relacions d'atracció, de desacord, conflicte, jerarquia, dependència, etc., dels diversos grups entre ells mateixos. Fins i tot, i a diferència de les perspectives desenvolupades a l'Amèrica Llatina, es dóna un espai als actors institucionals en la confecció dels mapes socials (com ara ajuntaments, diputacions, serveis socials, etc.). Se segueix un mètode etnogràfic en què es dibuixa una xarxa d'actors i relacions entre els uns i els altres, per a treballar després amb un dels grups, o amb més d'un, que hi ha a la comunitat o que estan relacionats amb la temàtica de què es vol tractar. L'interventor és qui proposa les maneres d'abordar la investigació de camp a partir, justament, del bagatge teòric amb què es comença la investigació-intervenció.

La complexitat que s'introdueix, en aquest mètode, consisteix en el fet que s'estudien aquestes relacions en les activitats dels grups mitjançant conjunts d'accions –la qual cosa serveix per a mesurar les relacions (densitat i característiques) en les xarxes que componen un determinat moviment popular– i discursos que sustenten i reproduïxen les pràctiques relacionals mitjançant la triangulació (recerca de discursos diferents provinents dels diversos actors que hi ha involucrats).

Per a produir els mapes socials en un determinat context, Villasante proposa dos conceptes fonamentals:

Analitzadors històrics i continguts temàtics. El concepte d'*analitzadors històrics* es refereix a les experiències que serveixen de nucli mobilitzador de l'acció. Són fets, esdeveniments, lluites socials en què s'implica bona part de la comunitat i dels quals queda una determinada memòria històrica. El recompte

i l'anàlisi d'aquests esdeveniments pot donar una primera aproximació de la manera com se situen els grups amb relació a aquesta qüestió i entre ells mateixos. Això dóna la base per a començar la construcció dels mapes socials i la triangulació en la mesura en què les persones i els grups es posicionen davant dels esdeveniments. Serveix per a investigar sobre els grups que hi ha involucrats i els seus contextos. Els analitzadors històrics han de sortir del grup mateix amb què es treballa, ja que a partir del relat dels seus membres es pot saber si l'esdeveniment que serveix d'analitzador històric va ser gaire important o no.

L'anàlisi temàtica té com a resultat un seguit de "necessitats sentides". Els conjunts d'acció que es descobreixen en les contraposicions triangulars dels discursos serveixen per a precisar el "mapatge" que es necessita per a entendre la situació. Així, la proposta que es fa ha de tenir en compte tant els temes més sentits com els conjunts d'acció més transversals.

D'altra banda, el concepte de **continguts temàtics** es refereix a les problemàtiques concretes que s'aborden quan s'ha començat la feina conjunta. Aquests continguts han d'estar disposats segons l'articulació de xarxes i conjunts d'acció, i no al revés, és a dir, han d'obeir al conjunt de xarxes socials que hi ha establertes entorn d'un tema o grup. S'ha d'avaluar la possibilitat de l'execució de les diverses accions i, fins i tot, a partir del mapatge de xarxes socials, s'ha d'estudiar quines **aliances, exigències i ruptures** s'han de fer amb els actors dins del pla d'activitats. La idea de la possibilitat del dibuix de les xarxes socials prové dels mètodes desenvolupats per la socioanàlisi. Per tant, l'analitzador històric fa possible una anàlisi que provoca reaccions del conjunt d'elements del procés.

Lectura recomanada

Per aprofundir sobre la proposta de Villasante, consulteu l'obra següent:

T. Villasante (1993, juliol-setembre). Aportaciones básicas de la IAP a la epistemología y metodología. *Documentación social: investigación acción participativa*, 92, 23-41.

Fases de l'acció segons Villasante

En la proposta de Villasante també apareix la manera com, metodològicament, es pot organitzar la intervenció. En primer lloc, s'ha de fer una reunió àmplia amb promotors locals per a programar la investigació i l'acció. Quan les dues parts han acceptat la feina, es porten a cap les accions proposades en la metodologia.

1) **L'autodiagnòstic**. Es tracta d'investigar, mitjançant els analitzadors històrics, quines són les xarxes i els actors involucrats en la temàtica que es vol estudiar. Per a això, s'utilitzen diferents maneres de recollir dades (entrevistes, grups de discussió, etc.) i s'interpreten les línies discursives que s'han trobat. El resultat és el mapa de xarxes socials i la triangulació explicada anteriorment.

La investigació sobre els grups vinculats al tema i l'acció producte de la intervenció apareix a cada moment de la IAP. Després de fer aquest autodiagnòstic, se'n difonen els resultats i es formen, es consoliden i s'amplien els grups.

2) Negociar per a construir el programa. Es fan reunions de negociació de la programació amb les associacions que s'han detectat en el mapa i s'elaboren conjuntament plans d'acció. S'ha de tractar de temes relacionats amb pressupostos, cerca de recursos alternatius i coordinació des dels mateixos participants. L'autor incorpora la noció de *programes d'acció immediata* (PAI) per a desenvolupar la investigació participativa. Aquests són els programes que deriven dels processos d'investigació i negociació.

3) Desenvolupar i avaluar el fet. En aquesta etapa, es desenvolupen les accions que proposa el grup o els grups de treball, les quals s'han de difondre. A més, es duu a terme la recollida d'informació, ja que les dades que s'han obtingut serveixen per a avaluar què funciona i què no funciona per a aconseguir els objectius.

Com hem vist, cadascuna de les propostes sobre investigació acció participativa desenvolupades abans té especificacions pel que fa a conceptes fonamentals i maneres de desenvolupar l'acció. Tanmateix, segons la nostra opinió, totes dues posicions segueixen uns principis comuns relacionats amb la importància que es dóna al fet de treballar juntament amb les persones de les comunitats o els col·lectius interessats, i es tracten així els assumptes que els interessen o els problemes que els afligeixen. En virtut d'aquest factor en comú, les propostes que hem treballat aquí es poden combinar, segons el context en què es desenvolupen les accions professionals d'intervenció social a partir de la IAP.

A continuació tractarem d'un dels conceptes fonamentals de la IAP, el d'*autogestió*, que es refereix al punt final que s'assumeix per a una intervenció concreta.

2.7. El concepte d'*autogestió*

Com hem dit abans, l'*autogestió* és el procés mitjançant el qual el grup comunitari o col·lectiu amb què treballa l'equip de professionals duu a terme l'acció comunitària de manera autònoma respecte a aquest equip.

La importància d'aquest procés està en el fet que aquest grup, després d'un temps de feina al costat de professionals, està capacitat per continuar l'acció social. Això es basa en el principi d'autonomia del grup comunitari de definir els objectius i les accions, i en el principi de no-dependència d'aquest grup a la feina amb l'equip professional.

Tal com hem descrit, l'*autogestió* és un procés en què tant el grup comunitari com els professionals es preparen per a treballar de manera separada. Per a això, els habitants poden tenir el suport d'institucions o de persones de dins i

Lectura recomanada

Per una anàlisi del concepte d'*autogestió*, consulteu l'obra següent:

A. León (1999). *Guia múltiple da autogestao: Um passeio por diferentes fios de análise*. Treball presentat per a obtenir el títol de màster a la Universitat Pontifícia Catòlica de São Paulo. São Paulo: Pontifícia Universidade Católica.

fora de la comunitat que tinguin relació amb les accions que ells es plantegin; tanmateix, la presa de decisions l'han de fer els membres de la comunitat a partir dels interessos i les solucions que considerin pertinents.

Dins de l'àmbit de les perspectives participatives, el concepte d'*autogestió* es pot definir com a *autogestió microcomunitària*, que difereix d'altres maneres de definir l'autogestió, com, per exemple, estatal, liberal, llibertària, sense patró o agent externa.

L'autogestió microcomunitària consisteix en el procés que porta a cap un grup de persones que, espontàniament o per suggestió d'algun "col·laborador" (religiós, líder comunitari, professional aliat, entre d'altres), organitza una iniciativa col·lectiva de producció d'accions, béns, serveis, idees o reivindicacions que afecten les persones involucrades, i es dirigeix, doncs, a finalitats comunitàries. Aquesta iniciativa és independent de l'estat o d'organitzacions o individus paternalistes. Pot ser un procés llarg (una iniciativa comunitària d'uns quants anys) o d'un moment (uns quants dies), i constitueix sempre una xarxa de relacions. Així mateix, les accions fetes, generalment, ajuden a crear o enfortir la noció de *nosaltres* entre persones que pertanyen a una comunitat.

Amb el concepte d'*autogestió*, hem descrit tot el procés que segueix la IAP: el contacte amb el grup o els grups comunitaris amb què es treballa, la detecció de necessitats de la comunitat, la priorització i el desenvolupament d'accions de transformació social, l'avaluació d'aquesta acció i el procés d'autogestió dels grups amb què s'ha emprès el procés. Aquest procediment metodològic es presenta, actualment, com un fet rellevant per a dur a terme processos d'acció social, i la característica principal que té, com hem dit, és que les persones afectades per determinats problemes participen –és a dir, s'impliquen voluntàriament en la reflexió i l'acció, mitjançant grups organitzats– en la definició i solució d'aquests problemes.

És important destacar que cada procés comunitari dut a terme mitjançant la IAP té característiques diferents dins del marc conceptual i pràctic que hem presentat, ja que, precisament, són els membres que participen els que defineixen l'espai de participació, les maneres d'organitzar-se i les maneres en què s'han d'entendre els problemes o les preocupacions que tenen i les estratègies per a abordar-los. Així, els principis i les fases metodològiques que hem presentat no han de funcionar com una imposició de l'equip professional sobre el procés participatiu, sinó que han de servir d'eines conceptuals i tècniques per a desenvolupar el projecte dels qui participen, amb la qual cosa es promou la democràcia participativa de diferents ens de la societat a l'hora d'impulsar processos de transformació social.

2.8. Resum

En aquest apartat, ens hem acostat a la idea de participació per estudiar, després, la proposta metodològica d'investigació acció participativa com a forma d'intervenció privilegiada dins del marc teòric i pràctic de la psicologia comunitària.

Hem vist, d'una banda, el concepte de *participació* com el procés en què les persones s'involucren en accions col·lectives que els interessin, a l'hora de fer accions que transformin la realitat. Sobre això, hem exposat una revisió de diferents teories que han explicat les característiques i els motius de la participació política –la teoria de moviments de massa, la de privació relativa, la de mobilització de recursos, la dels moviments socials nous–, i hem acabat amb un comentari breu dels moviments socials contemporanis.

A partir d'aquí, hem observat diverses de les característiques de la participació, i hem estudiat les diferències entre participació institucional i instituïdora i entre participació formal i informal. Aquests conceptes es presenten com a eines que poden facilitar l'anàlisi de processos concrets de participació.

La participació associativa i la comunitària es tracten a partir de les característiques principals que tenen. Es destaca que tant l'una com l'altra es poden considerar participació política, en el sentit que normalment tracten d'influir en els assumptes públics d'una societat o una comunitat; a més, no són excloents totes dues, ja que la participació comunitària es pot dur a terme a partir de formes d'associació i organització social. En aquest àmbit, hem estudiat els conceptes necessaris per a analitzar l'organització interna d'una associació o un grup i els que ho són per a explicar les característiques de la seva autonomia. En la segona part de l'apartat, ens hem endinsat en l'estudi de la investigació acció participativa i n'hem vist les característiques, les més rellevants de les quals són la cerca de la transformació social de situacions de desigualtat social, mitjançant la participació de les persones afectades en les accions comunitàries i, a més, la importància del rol de l'equip professional com a promotor de l'acció però que no decideix sobre el que ha de fer el grup comunitari.

Després, hem exposat les característiques d'aquest procediment metodològic des del punt de vista de dos autors (Fals Borda i Villasante) i les fases que cadascun d'ells proposa per a l'acció comunitària. Finalment, hem treballat el concepte d'*autogestió* com el procés pel qual el grup comunitari treballa independentment de l'acció de l'equip professional.

Els conceptes desenvolupats tracten de donar eines per a reflexionar sobre processos de participació social i, així mateix, proporcionar elements pràctics que guiïn una intervenció comunitària, encara que no s'ha de deixar de banda que

cada procés d'investigació acció comunitària té evidentment les seves pròpies característiques, ja que és definit en conjunt entre els qui intervenen i els membres de la comunitat.

3. Desenvolupament comunitari i potenciació (*empowerment*)

La conferència de Swampscott, feta el 1965 a Boston, marca el naixement de la psicologia comunitària. A partir d'aquesta fita, els esforços per establir les bases científiques d'aquesta disciplina jove i nova orientada a resoldre els problemes socials són tan nombrosos com importants. Així, el psicòleg comunitari Julian Rappaport desenvolupa, gairebé al cap de dues dècades de la constitució formal de la disciplina, una aportació fonamental. Des de la Universitat d'Illinois, Rappaport es preocupa de dotar la disciplina d'una teoria vàlida que n'expliqui el camp de coneixement i serveixi de guia a la investigació i l'actuació científica. Es tracta de la teoria de l'*empowerment*, que reflecteix els valors sobre els quals se sosté la intervenció comunitària i proporciona alhora uns conceptes i principis que serveixen per a organitzar el coneixement sobre l'objecte de la disciplina. Partint de la base d'aquesta doble perspectiva de l'*empowerment*, l'estudiarem de primer com a orientació dels valors i l'analitzarem després com a teoria, prestant una atenció especial al desenvolupament que n'ha fet Marc Zimmerman, de la Universitat de Michigan.

Com veurem al llarg d'aquest apartat, el concepte d'*empowerment* capta l'interès perquè dóna protagonisme a la vida social, tant dels individus com de les organitzacions i les comunitats. Una de les primeres conseqüències d'aquesta manera d'analitzar els problemes és com es manegen els valors dels participants i com es treballa la diversitat cultural, ja que aquí l'objectiu no és assimilar les persones en sistemes de valors mantinguts pels professionals o per la societat, sinó buscar, conjuntament, espais d'acció i de reflexió que permetin restaurar o assolir el protagonisme de persones, organitzacions i comunitats, amb independència dels valors i les creences que tinguin.

Aquest apartat també es pot llegir en clau de participació ciutadana i moviments socials, ja que l'*empowerment* també tracta d'analitzar, d'explicar i de fomentar aquests processos. A diferència, però, de la mera defensa dels processos participatius, la teoria de l'*empowerment* fa un pas més enllà i tracta de vincular el conjunt de condicions personals i socials que fan possible la participació amb el benestar de les persones. També ofereix una diferenciació interessant entre el que comporta pertànyer a organitzacions que, d'alguna manera, promouen el desenvolupament personal dels seus membres i el fet que aquestes organitzacions també promoguin el benestar de la comunitat. Es tracta d'un punt d'anàlisi interessant, ja que permet establir una funció doble en aquestes organitzacions que, sens dubte, obre vies noves per a la intervenció.

Finalment, l'apartat presenta algunes característiques que defineixen l'*empowerment* en persones, organitzacions i comunitats. Aquesta potenciació constitueix, sens dubte, un dels objectius prioritaris de la intervenció comunitària.

3.1. L'*empowerment* com a orientació dels valors de la psicologia comunitària

3.1.1. La perspectiva de l'*empowerment*

El fet d'adoptar la perspectiva de l'*empowerment* comporta acceptar i assumir determinats valors, que expressen metes, objectius i estratègies per a implantar canvis efectius inherents a la pràctica de la psicologia comunitària. De fet, l'*empowerment* constitueix un enfocament diferent per a desenvolupar les intervencions i crear canvis socials.

El canvi social es defineix com una modificació significativa de l'estructura d'un sistema social, de manera que comporta alterar els sistemes normatius, relacionals i teleològics (fixació de metes) que el governen i que afecten la vida i les relacions (horitzontals i verticals) dels seus membres.

Els valors que serveixen de base a aquest acostament són nombrosos. D'una banda, es planteja que el benestar, la salut i la qualitat de vida són un bé social que ha de ser accessible a tothom. De l'altra, tanmateix, és freqüent la distribució desigual dels recursos en la societat, i els grups i les comunitats més desfavorits ètnicament, culturalment o socialment són els que tenen menys recursos, i per això el seu benestar, la seva salut i qualitat de vida queden danysats seriosament. La psicologia comunitària, una disciplina compromesa socialment amb una vocació aplicada clara, és en certa manera una psicologia de les comunitats desfavorides que pretén superar aquestes situacions de desigualtat.

Des d'aquests postulats, l'enfocament de l'*empowerment* considera que la majoria dels problemes socials es deuen a una distribució desigual dels recursos (i hi estan relacionats). La delinqüència, la drogoaddicció, la mendicitat o els embarassos en l'adolescència no són el resultat o el producte de patologies o desviacions individuals, sinó que tot plegat és entès com un problema social que s'origina i es manté per una distribució desigual dels recursos, tant si són materials com si són socials o psicològics.

Comprendre aquestes conductes és situar-se en un nivell d'anàlisi i intervenció que va més enllà de l'individu, que s'interessa pels sistemes socials, que inclou des de factors microsocials –com la família, els sistemes de suport informal o els

grups d'ajuda mútua fins a factors macrosocials –com la ideologia dominant o la classe de política social desenvolupada–, que inhibeix o promou una xarxa institucional en sectors de risc (institucions sanitàries, socials i culturals).

L'interès de l'*empowerment* es dirigeix, específicament, a la influència mútua que es produeix entre la persona i els sistemes ambientals que desenvolupa aquesta persona. El fet d'ampliar la unitat d'anàlisi i d'intervenció als sistemes socials i, concretament, a les interrelacions que es produeixen entre l'entorn i la persona porta implícita la idea que la intervenció no pretén eliminar els dèficits o les debilitats dels individus mirant de trobar una solució als problemes presents, sinó que, des d'una acció preventiva, tracta de promoure i mobilitzar els recursos i les potencialitats que possibilitin que les persones, els grups o les comunitats adquireixin domini i control sobre les seves vides. Els recursos són estratègies, qualitats, estructures o esdeveniments que una comunitat determinada pot activar per a resoldre un problema específic o contribuir al desenvolupament d'aquesta mateixa comunitat.

En qualsevol sistema social (com en les persones) hi ha recursos i potencialitats per desenvolupar (poder polític, béns econòmics, lideratge, expectatives positives, tendències a millorar la situació, interaccions, relacions i cohesió social, etc.). El fet de crear, desenvolupar o potenciar sistemes d'ajuda natural representa, des de l'enfocament de l'*empowerment*, un dels recursos més valuosos de la psicologia comunitària. En aquest sentit, per a moltes persones és més beneficiós lluitar pels seus drets participant activament amb les altres persones que no pas esperar passivament la iniciativa de la classe política. Per a un sector nombrós de la població, l'ajuda mútua és més valuós i beneficiós per a millorar el seu benestar que una ajuda professional que, des d'una posició externa, mira de satisfer-ne les necessitats.

Com demostren nombroses intervencions comunitàries, a dins de cada comunitat sempre hi ha persones que estan disposades a cooperar, a ajudar els congèneres. Vegem-ne un exemple:

Intervenció en marginació: el grup La Caleta de Xile

El programa desenvolupat pel grup La Caleta en els sectors més marginats de Xile, i destinat a infants i joves amb un consum crònic d'inhalants, potencia i mobilitza els recursos que tenen els mateixos individus per a fer front a la seva identitat de marginats.

Els recursos de solidaritat constitueixen, aquí, una de les forces de la cultura popular. En aquesta població, es busquen joves que comparteixin els mateixos problemes que els inhaladors, llevat dels relatius a la drogoaddicció, i que estiguin disposats a ajudar i a organitzar-se fent de monitors. La seva funció és dirigir-se tant als inhaladors com a altres infants de la població que encara no han sucumbit al món de la inhalació. Es tracta d'una acció solidària d'ajuda als altres, que al seu torn permet a aquests joves monitors exercir, respecte a ells mateixos, una acció preventiva. El fet d'organitzar-se, de qüestionar la realitat i problemàtica de les drogues, de respondre a determinades necessitats com l'ús del temps lliure o la participació en activitats culturals no solament permet ajudar des d'una acció preventiva altres infants i joves de la seva població a no caure en l'espiral de la drogoaddicció o a sortir-ne, sinó que també es converteix per a ells mateixos en una cosa summament positiva.

En definitiva, la psicologia comunitària i, concretament, l'enfocament de l'*empowerment*, es caracteritzen pel component proactiu, positiu i preventiu que tenen; a banda de buscar una solució als problemes presents centrant-se en els dèficits o les debilitats, es mira de buscar i mobilitzar els aspectes positius, aquestes forces que, potenciades pel mateix grup o sistema social, en fan millorar la qualitat de vida i el benestar.

3.1.2. *Empowerment* i diversitat cultural

L'enfocament de l'*empowerment* defensa no solament com a principis bàsics una potenciació dels recursos o la necessitat d'adoptar una visió ecològica, sinó també el dret de les persones de ser diferents. Per tant, la diversitat és un altre dels principis que assumeix l'*empowerment*. Relacionat amb aquest principi, s'advoca també per la relativitat cultural.

La relativitat cultural

El professional ha de començar un procés de presa de consciència de la seva pròpia cultura, és a dir, observar i estar al cas de per què es fa el que es fa, i començar així a prendre consciència que les nostres formes de vida, encara que ens siguin molt familiars, són les nostres i prou, i sovint experimentades i viscudes de manera diferent i amb altres significats per gent d'altres llocs, fins i tot molt propers als nostres. El fet d'assumir el nostre propi etnocentrisme (la centralitat de la nostra cultura) ens permet assumir que el que fa l'altre és tan normal –encara que ens sembli ben rar– com qualsevol fet o cosa que ho és per a nosaltres.

El fet d'acceptar els principis de relativitat cultural implica comprendre com construeixen la seva realitat les persones, és a dir, com organitzen i interpreten el món en què viuen, la seva vida quotidiana. L'ésser humà, el grup, la societat són immersos en un món d'objectes i de relacions el significat dels quals emana, fonamentalment, de la manera en què han estat definits per aquells amb qui s'ha interactuat.

Com deien Thomas i Thomas al final de la dècada de 1920, "si els homes defineixen les situacions com a reals, són reals en les seves conseqüències".

El fet de comprendre i respectar aquest acord, de manera intersubjectiva, compartida pels membres d'una comunitat, i també de fer-se partícip de la diversitat i de la relativitat cultural promovent una distribució més equitativa dels recursos comporta, des de la perspectiva de l'*empowerment*, adoptar un model de col·laboració entre el professional i la comunitat.

Aquest model de col·laboració defineix, a la pràctica, el rol del professional. El professional no actua com a expert i conseller utilitzant l'autoritat des d'una posició unilateral per a fer un diagnòstic del problema que li permeti aconse-

guir el compromís de la comunitat en les accions del canvi. Rebutjat aquest model d'expert, i també el model d'ajuda paternalista, s'advoca per un model de col·laboració, basat en el diàleg horitzontal amb la comunitat.

El professional aprèn sobre els participants per les seves cultures, visions i conflictes quotidians, hi treballa per a determinar els objectius en un clima de confiança i respecte mutu, i hi comparteix la informació que es genera. En aquest sentit, l'elecció d'un llenguatge és fonamental. El llenguatge tradicional que s'utilitza per a descriure els processos d'ajuda potencia, inconscientment, la dependència de les persones, i crea així una visió en què les persones són clientes que necessiten una ajuda que és unidireccional. Aquest llenguatge, segons Rappaport, limita el descobriment de recursos i potencialitats i redueix la possibilitat que les persones s'ajudin entre elles. Un acostament a l'enfocament de l'*empowerment* substitueix termes com *client* i *expert* per *participant* i *col·laborador*.

En suma, s'ha d'optar per un llenguatge que transmeti als subjectes l'oportunitat que tenen de potenciar les seves pròpies habilitats i de controlar o mobilitzar els seus propis recursos, prescindint completament d'expressions en què els subjectes percebin que són objecte d'ajuda o que els proporcionaran serveis i recursos.

3.1.3. *Empowerment* i rol professional: la investigació acció

Des d'una perspectiva epistemològica, aquest rol professional implica la ruptura del binomi clàssic de subjecte i objecte d'investigació. Aquí tothom és subjecte i objecte d'investigació; tant el professional com els participants formen part de sistema social en què es genera un coneixement basat en un procés d'influència mútua. Aquesta situació permet crear una agenda compartida per a descobrir, comprendre i facilitar els processos de transformació que demana la comunitat.

En realitat, l'essència d'aquest procés és l'adopció del model d'acció social proposat, originalment, per Kurt Lewin i desenvolupat pels seus col·laboradors. Aquest model és el d'investigació acció. L'enfocament de l'*empowerment* i la psicologia comunitària reconeix la vàlua del model d'investigació acció, el qual facilita el tractament dels problemes socials de manera científica i realista. És *investigació* perquè, amb rigor científic, es fa un procés d'estudi de la realitat o de determinats aspectes d'aquesta realitat. És *acció* perquè s'orienta a resoldre problemes específics. Conèixer la realitat és important, però ho és més el fet de transformar-la per a resoldre determinats problemes socials.

Un aspecte fonamental és el relatiu al procés d'investigació acció. Es tracta d'un procés continu amb una influència mútua. Conèixer i intervenir es combinen i integren al llarg del temps en diferents graus. No s'espera, com en altres models, al final de la investigació per passar a l'acció, sinó que, a mesura que es

Lewin

D'acord amb Lewin, la investigació que produeix llibres i prou no és suficient.

genera informació i coneixements, es duen a terme unes accions que, avaluades, tornen a produir coneixements que al seu torn possibiliten planificar i executar accions noves.

És *participant* perquè la investigació i la ciència es posen al servei de la col·lectivitat, mirant d'ajudar-la a resoldre els problemes i les necessitats que té. Els problemes que s'han d'investigar, seguint un procediment científic de planificació, execució i valoració amb l'ús de tècniques quantitatives i qualitatives (d'aquesta combinació, se'n diu *triangulació*), són definits, analitzats i resolts per la comunitat mateixa amb ajuda del professional.

En la fase de planificació, els participants, ajudats pel professional, estableixen els objectius a què s'ha d'arribar, avaluen i reconeixen els mitjans que tenen per a fer-ho i estableixen les estratègies i activitats que els permeten aconseguir-los. En la fase d'execució, duen a terme el pla establert. Finalment, en la fase de valoració, s'avalua la consecució de l'objectiu (o objectius). Aquesta fase de recollida d'informació, fonamentada en un sistema de retroacció, també permet aprendre de les accions que s'han fet, planificar una acció nova i modificar, si fa falta, el pla establert prèviament.

La participació de la comunitat, en aquest procés d'investigació acció, no representa solament una possibilitat per si mateixa de prendre decisions que afecten la seva vida col·lectiva, sinó que és el mecanisme que fa realitat el dret de totes les persones de ser subjectes de la seva història, és a dir, subjectes dels processos específics que vol cada grup per a millorar la vida de la seva comunitat. La finalitat de la intervenció és que la mateixa comunitat gestioni el procés de transformació, que se n'apropriï i en tingui un control operatiu (saber fer), lògic (entendre) i crític (jutjar).

Els supòsits bàsics sobre els quals se sosté el model d'investigació acció participant són els següents:

- 1) Les persones construeixen la realitat en què viuen.
- 2) El mateix desenvolupament històric de la comunitat en què viuen precedeix i continua la investigació.
- 3) La relació entre l'investigador i les persones que participen és horitzontal.
- 4) Tota comunitat disposa dels recursos per a evolucionar i transformar-se.

Aquests supòsits impliquen acceptar que el que és significatiu en un determinat context històric, social, polític, cultural o, simplement, per a un determinat grup o fins i tot per a una persona no ha de ser-ho a la força en altres contextos i per a altres individus. No hi ha solucions úniques; les solucions depenen de cada cas.

Lectura complementària

L'èxit de veritat es produeix quan la comunitat assoleix el grau de desenvolupament i autonomia que fan falta per a mantenir i dur a terme els seus processos de transformació sense l'ajuda directa de l'acció professional.

M. Montero (1998). La comunidad como objetivo y sujeto de la acción social. A A. Martín (Ed.), *Psicología comunitaria. Fundamentos y aplicaciones* (pp. 211-222). Madrid: Síntesis.

Rappaport

Rappaport defensa que la finalitat de la psicologia comunitària no és trobar la millor solució al problema social:

"No és que em sembli que no hi ha solucions sinó que, atesa la naturalesa dels problemes socials, no hi ha solucions permanents ni solucions del tipus «aquesta és l'única resposta»."

J. Rappaport (1981). In praise of paradox: a social policy of empowerment over prevention. *American Journal of Community Psychology*, 9, 9.

Des d'aquesta perspectiva, es considera que no hi ha tecnologies que, predeterminades, es puguin aplicar automàticament a totes les situacions per a resoldre els problemes socials, ja que aquests problemes depenen i varien segons les interrelacions específiques que es produeixen entre les persones i els contextos en què tenen lloc. El que és comú, des de la perspectiva de l'*empowerment*, és l'aplicació d'un model científic d'acció social i l'assumpció dels valors descrits anteriorment: diversitat, relativitat cultural, visió ecològica i redistribució dels recursos.

Exposats els valors que guien la intervenció comunitària des de la perspectiva de l'*empowerment*, ara ens interessa estudiar i conèixer la base conceptual i teòrica d'aquest concepte.

3.2. L'empowerment com a teoria: definició i bases conceptuals

3.2.1. Definició d'empowerment

L'*empowerment* com a teoria proporciona –ja ho hem vist– uns conceptes i principis fonamentals per a explicar i comprendre el fenomen d'interès de la psicologia comunitària. Què és l'*empowerment*, però?, què significa aquest constructe? Es tracta d'un concepte difícil de traduir i que no capta, en la traducció al català, la significació completa que hi confereix Rappaport. Literalment, es pot traduir per *apoderar*, és a dir, 'donar poder', 'dotar de poder', però *empowerment* es tradueix generalment no per *apoderar*, sinó per **potenciació** o **enfortiment**.

Ara bé, què és en realitat la *potenciació* o l'*empowerment*? Hi ha tres definicions que ens poden servir per a comprendre aquest concepte:

En què consisteix aquest procés anomenat *empowerment*?

Imaginem-nos que hi ha cinc persones d'una comunitat local que estan preocupades per l'abocament dels rebutjos tòxics que fa una empresa de productes químics als voltants de la seva comunitat. Aquestes persones es reuneixen i decideixen unir esforços per trobar una solució a aquest problema. Imaginem-nos, ara, que s'organitzen i creen a la seva comunitat local una associació per a defensar el seu medi ambient i que aconsegueixen, progressivament, que altres membres de la comunitat participin en la causa. La situació descrita representa un procés potenciador que no solament assumeix un àmbit individual –originalment procedent d'individus (veïns) amb sentit de control personal, amb coneixement crític de la realitat sociopolítica– i grupal –unió d'aquests individus reflectida en la creació d'una organització a la comunitat–, sinó comunitari –implicació d'altres membres en l'associació. Així, imaginem-nos que aquesta associació mobilitza altres recursos de la seva pròpia comunitat, com cercar i aconseguir el suport d'altres estructures intermediadores d'aquesta comunitat (associació de veïns, per exemple). Per al creador del concepte (Rappaport, 1981), la potenciació és el procés pel qual les persones, organitzacions i comunitats adquireixen control i domini (*mastery*) de les seves vides. Per al Cornell Empowerment Group, la potenciació és un procés intencionat i progressiu que, centrat en la comunitat local, fonamentat sobre el respecte mutu, la reflexió crítica, l'ajuda natural i la participació en estructures socials de la comunitat, permet als qui no comparteixen de la mateixa manera els recursos tenir un accés i un control sobre aquests recursos. Per a Powell (1990), l'*empowerment* és el procés pel qual els individus, grups i comunitats arriben a tenir la capacitat de controlar les seves circumstàncies i aconseguir els seus propis objectius, lluitant per la maximització de la qualitat en les seves vides (escola local, sindicat polític). Amb el suport d'altres estructures de la comunitat, imaginem-nos, finalment, que aquesta força local aconsegueix modificar la política local en matèria d'abocaments. En aquest cas hipotètic, individus, organització i comunitat han mobilitzat recursos, la qual cosa els ha permès controlar les seves circumstàncies i aconseguir els seus propis objectius, lluitant per optimitzar la seva qualitat de vida. En definitiva, des de diferents àmbits, i específicament des d'un àmbit individual fins a un de comunitari, s'ha produït un procés de potenciació. Això és, en síntesi, el que és un procés d'*empowerment*.

L'important no és tenir control i domini sobre l'entorn, sobre l'ambient o sobre els recursos, sinó saber com s'hi accedeix, com s'han d'utilitzar a l'hora de tenir capacitat per a influir i controlar les nostres vides. Una comunitat pot tenir molts recursos, però això no garanteix que els sàpiga usar per a solucionar o prevenir esdeveniments i fets que influeixen en el seu benestar i la seva qualitat de vida. Des d'aquí, es fa evident que l'essencial no és tenir poder, sinó el procés que condueix a aquesta adquisició de poder, és a dir, a les interaccions que s'estableixen amb l'ambient. Aquestes interaccions, i, en el nostre exemple concret, individus amb sentit de control personal, coneixement crític de l'entorn sociopolític, organització i participació en una estructura social, recerca de suport d'altres estructures de la comunitat, no solament permeten solucionar un problema específic que afecta el benestar de la comunitat, sinó que converteixen l'acció en una acció preventiva. És a dir, la mobilització i el control d'uns recursos són ara forces o fortaleses que ha sabut adquirir la comunitat i que, potencialment, permeten a cadascun dels seus membres tenir un control i un domini més gran de les seves vides.

D'aquest exemple es pot inferir que l'*empowerment* té dos elements capitals. D'una banda, implica la determinació individual de cadascú sobre la seva pròpia vida i, d'això, el sentiment de control personal; de l'altra, suggereix la participació democràtica en la vida de la comunitat per mitjà d'estructures com les escoles, el veïnat, l'Església i altres organitzacions de la comunitat com a

grups de voluntariat, grups d'autoajuda, etc. En canvi, com hem assenyalat, la determinació es relaciona amb el sentit de control personal, la participació es vincula a l'interès per la influència social real, el poder polític i la defensa dels drets legals.

Per tant, els elements clau sobre els quals es fonamenta l'*empowerment* són la determinació individual –sentit de control personal i participació– i la influència social.

3.2.2. Àmbits de l'*empowerment*

A partir de les idees prèvies, podem considerar que l'*empowerment*, la potenciació, es pot produir en diferents àmbits d'anàlisi: individual, grupal, organitzatiu i comunitari. És, per tant, un constructe multiàmbit; s'ha d'analitzar la realitat de les persones segons els diversos àmbits per a comprendre per què hi ha determinats aspectes organitzatius, polítics o econòmics que tenen un pes específic per a adquirir, o, en contraposició, per a inhibir, els processos de control i de domini (*empowerment*).

Per a entendre bé la teoria de l'*empowerment*, és summament important distingir, des d'una perspectiva multiàmbit, entre els processos d'enfortiment i els resultats que deriven d'aquests processos. Els resultats de la potenciació es refereixen a l'operativitat de l'enfortiment, de manera que es pugui estudiar quines són les conseqüències que s'han produït segons els intents que s'han fet per a tenir un control més gran. Els efectes que han tingut les intervencions que s'han dissenyat per a potenciar els participants són indicadors d'aquests resultats.

Tant els processos com els resultats de la potenciació varien al llarg dels diversos àmbits que suggereix la teoria de l'*empowerment*. Així, Zimmerman (2000) estableix una comparació entre els processos i els resultats que operen en els àmbits individual, organitzatiu i comunitari. Aquest autor té en compte, com a processos de potenciació en l'àmbit individual, el fet de saber prendre decisions, de manejar recursos o de treballar en equip. El resultat operatiu d'una potenciació en l'àmbit individual pot ser, segons Zimmerman, el sentiment de control personal, la consciència crítica o el comportament participatiu.

Taula 1. Comparació mitjançant els àmbits dels processos de potenciació i els resultats

Àmbits d'anàlisi	Procés de potenciació (<i>empowering</i>)	Resultats de la potenciació (<i>empowered</i>)
Individual	<ul style="list-style-type: none"> • Aprenentatge d'habilitats per a la presa de decisions. • Maneig de recursos. • Treballar amb els altres. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sentit de control. • Consciència crítica. • Comportament participatiu.
Organitzatiu	<ul style="list-style-type: none"> • Oportunitats per a participar en la presa de decisions. • Responsabilitats compartides. • Lideratge compartit. 	<ul style="list-style-type: none"> • Competència efectiva en maneig de recursos. • Xarxes de treball: coalicions entre organitzacions. • Influència política.

Àmbits d'anàlisi	Procés de potenciació (<i>empowering</i>)	Resultats de la potenciació (<i>empowered</i>)
Comunitari	<ul style="list-style-type: none"> • Accés a recursos de la comunitat. • Obertura d'estructures medidores. • Tolerància a la diversitat. 	<ul style="list-style-type: none"> • Coalicions organitzatives. • Lideratge plural. • Habilitats participatives dels residents en la vida comunitària.

Font: Zimmerman (2000, p. 47)

L'anàlisi en l'àmbit organitzatiu pot incloure, com a processos potenciadors, les responsabilitats compartides i, com a resultat operatiu, la coalició amb altres organitzacions. En l'àmbit comunitari, els processos potenciadors es poden dirigir a fer accessibles els recursos de la comunitat o a l'obertura cap a l'exterior de les estructures socials de la comunitat. I els resultats en l'àmbit comunitari es reflectirien en coalicions entre les organitzacions de la comunitat, o en la participació activa dels membres de la comunitat en la vida comunitària.

D'acord amb això, l'autodeterminació individual i la participació democràtica postulada per Rappaport es tradueixen, de manera més específica, en els plantejaments defensats per Zimmerman (2000), que incideixen en els mecanismes d'enfortiment que es relacionen amb competències individuals, en els comportaments proactius, en els sistemes naturals d'ajuda, en l'efectivitat organitzativa i en la competència de la comunitat respecte a l'accés als recursos.

Per a Zimmerman, un desenvolupament ampli de la teoria de l'*empowerment* necessita, per tant, un estudi dels processos i resultats en molts àmbits d'anàlisi. Una idea essencial és el plantejament pel qual es defensa la influència mútua entre els diversos nivells: individual, organitzatiu, comunitari. Així, Zimmerman considera que aquests àmbits són mútuament interdependents, de manera que l'enfortiment en un àmbit determinat es relaciona directament amb el potencial enfortidor en un altre. Així, per exemple, el desenvolupament d'organitzacions participatives i responsables és la conseqüència de processos potenciadors en l'àmbit individual i, alhora, és la base des de la qual es poden desenvolupar comunitats competents. Costa d'imaginar una comunitat o una organització enfortida amb persones sense coneixement crític de la realitat o sense habilitats o capacitats per a controlar les seves pròpies vides. Tant els processos com els resultats que es generen en un àmbit contribueixen a potenciar-ne els subsegüents.

Tenint en compte la interrelació entre aquests àmbits, descriurem, a partir de l'esquema suggerit per Zimmerman (2000), cadascun dels àmbits de l'*empowerment*.

Àmbit individual: potenciació psicològica

L'*empowerment* en l'àmbit individual es refereix a la potenciació psicològica. La potenciació psicològica (PP) inclou tres components bàsics:

- 1) Les creences sobre la competència pròpia.
- 2) La comprensió de l'entorn sociopolític.
- 3) Els esforços per exercir un control sobre l'entorn.

Cadascun d'aquests tres components remet, al seu torn, a tres dimensions diferents: intrapersonal (amb relació a les creences sobre la competència pròpia), interaccional (per a comprendre l'entorn sociopolític ja que entén que es tracta de saber utilitzar correctament les habilitats analítiques per a influir en l'entorn) i conductual (relacionada amb el desenvolupament d'accions específiques per a aconseguir determinats objectius). Analitzarem, a continuació, cadascun d'aquests components de la potenciació psicològica.

1) **Les creences sobre la competència pròpia** es refereixen al sentit de control personal, és a dir, a la creença que es pot influir en els resultats, per a aconseguir un determinat objectiu o bé per a evitar una situació indesitjable. Els components bàsics que conformen el sentit de control personal són el *locus* de control, l'autoeficàcia i la motivació de competència.

a) El **locus de control** es refereix a la mena de creença que té el subjecte per a explicar la connexió causal entre la seva conducta i els resultats subsegüents. Quan el subjecte percep que l'esdeveniment és contingent, amb la seva conducta o bé amb les seves característiques de personalitat, relativament estables, es tracta d'una creença de control intern. En canvi, quan l'esdeveniment no és percebut com a completament contingent amb la seva conducta sinó com el resultat de factors, com la sort, l'oportunitat, el control dels altres, o com una cosa incontrolable per la gran complexitat de les forces que l'envolten, es tracta d'una creença de control extern. En definitiva, el *locus* de control representa una disposició que inclou una expectativa generalitzada sobre la relació entre les accions i els resultats o èxits obtinguts.

b) El sentit de control personal es relaciona també amb l'**autoeficàcia**.

Bandura defineix l'autoeficàcia com el conjunt de creences que té una persona de la seva habilitat per a fer determinades accions amb èxit.

Segons aquestes creences referencials, la persona organitza i executa les accions de manera que pugui aconseguir els objectius. Aquest concepte no al·ludeix als recursos que es tenen, sinó al judici que fa cadascú del que pot fer o no pot fer amb aquests recursos. L'autoeficàcia ajuda a determinar les activitats en què s'ha de participar (quines conductes s'han de dur a terme), a més de proporcionar informació sobre l'esforç que fa falta per a aconseguir els objectius i del temps que s'està disposat a dedicar a aquest esforç malgrat els obstacles o les experiències adverses. Un aspecte rellevant de l'autoeficàcia, per a la teoria de l'*empowerment*, és l'eficàcia política

en tant que es mira d'intensificar i enriquir la participació ciutadana en els espais institucionalitzats perquè els ciutadans tinguin un control més gran del que passa en l'esfera social.

c) Finalment, el sentit de control personal es relaciona amb la dimensió motivacional. Es tracta, concretament, de la **motivació de competència**. Quan els esforços per produir un efecte sobre l'entorn tenen èxit, les persones experimenten una satisfacció intrínseca, i també el desig de portar a cap conductes encaminades a mantenir aquests resultats. Dit d'una altra manera, el fet de controlar l'entorn satisfà la necessitat inherent que tenen els individus d'influir-hi.

La capacitat de la persona de prendre decisions i resoldre per si mateixa problemes que afecten la seva pròpia vida (autodeterminació) implica, per tant, des de la potenciació psicològica, el desenvolupament del sentit de control personal en termes de *locus* de control intern, autoeficàcia percebuda i motivació de competència. El fet de tenir sentit de control personal és dotar de poder la persona perquè origini canvis en l'entorn a fi d'obtenir l'efecte volgut. Tanmateix, si bé és bàsic el sentit de control personal, també ho és la comprensió de l'entorn sociopolític.

2) La comprensió de l'entorn sociopolític correspon al segon component de la potenciació psicològica. Es refereix al desenvolupament del coneixement crític.

El coneixement crític es refereix a la capacitat d'analitzar i de comprendre les situacions polítiques i socials en termes de poder social, de relacions de poder entre els grups, d'influència i estratègies per aconseguir el canvi social. Un coneixement crític inclou, també, el coneixement sobre quan s'ha de crear un conflicte i quan s'ha d'evitar, i saber identificar i valorar els factors que influeixen en la presa de decisions.

La potenciació psicològica va més enllà de coneixements crítics sobre l'entorn sociopolític i de sentiments de control personal per a incloure, operativament, comportaments que possibiliten posar en pràctica aquestes adquisicions. En aquest sentit, el darrer component de la potenciació psicològica correspon al component que Zimmerman (2000) anomena "els intents de tenir un control sobre l'entorn".

3) Els esforços per exercir un control sobre l'entorn. L'important aquí no és tant aconseguir determinats objectius com el fet d'intentar-ho, de saber els comportaments que són adequats i necessaris per a assolir aquests objectius. En el cas del nostre primer exemple sobre l'abocament de tòxics, no és tan pri-

mordial el fet d'haver aconseguit aturar aquest abocament com el fet d'haver sabut utilitzar determinades conductes per a exercir un control sobre el que ens afecta.

En definitiva, l'*empowerment* individual o psicològic es fonamenta sobre tres elements principals: sentit de control personal, coneixement crític de l'entorn sociopolític i esforços per exercir un control sobre el que afecta les persones.

Com s'han de potenciar aquestes tres dimensions (sentit de control, coneixement crític i esforços) per a exercir un control sobre l'entorn?

La resposta és molt simple i clara: participació. El fet de fomentar la participació ciutadana en moviments socials o en organitzacions de la comunitat, com ara associacions de veïns, organitzacions de voluntariat o grups cívics, afavoreix el desenvolupament del sentit del control personal, el coneixement crític i el coneixement de conductes que resulten apropiades per a assolir uns objectius comuns.

La participació representa, per a la teoria de l'*empowerment*, el mecanisme bàsic d'adquisició de domini i control que s'associa amb la possibilitat d'influir en l'entorn. Des d'aquesta perspectiva, Zimmerman (2000) considera que la participació proporciona oportunitats per a aprendre, perfeccionar i posar en pràctica habilitats relacionades amb la presa de decisions i la solució de problemes.

Participació i coneixement

El fet que una persona es decideixi a participar en un grup cívic perquè es reconeguin els drets d'un grup marginal la pot ajudar a tenir un coneixement crític de l'entorn sociopolític; un coneixement que li permet posar en pràctica determinades estratègies i accions per a aconseguir els objectius. Per si mateixa, la participació és un esforç per mirar de controlar l'entorn, per influir en l'esfera política i social.

La participació ocorre quan els membres d'una institució o un grup exerceixen poder en els processos de la vida institucional amb les seves accions:

- a) En la presa de decisions en diferents àmbits.
- b) En la implementació de les decisions.
- c) En l'avaluació del funcionament institucional.

La participació en institucions de la comunitat és entesa, des de la teoria de l'*empowerment*, com un mecanisme central per a controlar les circumstàncies lluitant per la maximització de la qualitat de la vida. Basant-se en això, Zimmerman (2000) entén també que la participació en l'esfera social té la propietat de promoure el sentit de comunitat i de pertinença social, que s'oposen al desarrelament personal i a la desintegració sociocultural. El fet de saber que s'és membre d'una comunitat, o d'una organització o simplement d'un grup, o de sentir-se'n membre té, com mostren nombroses investigacions, uns efectes positius sobre el benestar de la persona.

Ajuda mútua

El fet, per exemple, que un familiar directe d'un malalt mental se senti identificat amb un grup d'ajuda mútua en què es comparteixen experiències, sentiments o problemes comuns, i s'hi senti integrat, no solament ajuda a reduir l'aïllament social a què freqüentment estan exposats, sinó que també es converteix en una font valuosa d'informació que

el pot ajudar a prendre decisions i resoldre problemes específics relacionats, hipotèticament, amb la convivència amb el malalt.

La pertinença i integració en institucions de la comunitat, a més d'afavorir el sentit de control i de confiança personal, proporciona relacions estables i recíproques, la qual cosa permet exercir rols valorats socialment. Així, s'afavoreix el desenvolupament d'una identitat social positiva, d'una autoestima forta i d'uns nivells satisfactoris respecte a la vida i el benestar psicològic propis.

L'*empowerment* (o la dotació de poder), com hem assenyalat abans, no es redueix a l'àmbit individual, sinó que s'aprecia també en el superior, de manera que hi ha una influència mútua entre els àmbits. De la mateixa manera que la potenciació psicològica en les persones afavoreix l'emergència i el manteniment d'organitzacions socials fortes, els processos i resultats de l'*empowerment* dirigits a l'àmbit organitzatiu repercuteixen en els individus i els afecten positivament, de manera que en aquest cas s'afavoreix l'*empowerment* psicològic.

Àmbit organitzatiu

L'*empowerment* en l'àmbit organitzatiu implica haver-se de centrar en una classe concreta d'organització: les organitzacions ciutadanes o socials, que inclouen tant organitzacions polítiques com apolítiques, com a mínim en els criteris fundacionals. Les apolítiques (objecte d'interès de la teoria de l'*empowerment*) comprenen, al seu torn, organitzacions de defensa dels drets dels treballadors (sindicats) i organitzacions de promoció dels interessos ciutadans.

El ventall ampli d'organitzacions destinades a defensar els interessos dels ciutadans agrupa els sistemes socials els àmbits d'actuació dels quals són molt generals (associació d'usuaris i consumidors, organitzacions per a la defensa del medi ambient) i els sistemes el terreny d'actuació dels quals opera en un tema concret (associació de familiars de malalts mentals, per exemple). L'estudi de l'*empowerment* en les organitzacions socials implica haver-se de plantejar dues qüestions fonamentals:

- Què proporciona l'organització (la comunitat) als seus membres.
- Què aconsegueix l'organització en la comunitat.

La resposta a aquestes qüestions permet distingir entre organitzacions socials o comunitats potenciadores (processos) i organitzacions potenciades (resultats). Quan les organitzacions proporcionen oportunitats als seus membres perquè tinguin el control de les seves vides (*empowerment* psicològic), són organitzacions potenciadores o enfortidores. Quan les organitzacions són capaces de resoldre un problema social que les afecta, directament o indirectament, i tenen la capacitat d'exercir influència, és a dir, de generar de manera institucional una resposta (capacitat d'influir sobre decisions polítiques), són organitzacions potenciades o enfortides.

Les organitzacions i la vida política local

Una organització potenciadora pot tenir poc interès en la vida política de la comunitat local i, tanmateix, proporcionar oportunitats als seus membres perquè desenvolupin i posin en pràctica coneixements, aptituds o habilitats. Les associacions lúdiques com un club de tennis no estan interessades, *a priori*, en qüestions polítiques o relatives a la presa de decisions de la comunitat (llevat que vegin amenaçats els seus interessos, com, per exemple, amb un projecte local que preveu crear als voltants de les seves instal·lacions esportives un centre obert de reinserció social per a delinqüents). Tanmateix, aquests sistemes socials poden potenciar tant el sentit de control personal com el de filiació grupal proporcionant als seus membres, a persones amb interessos semblants, la possibilitat de compartir responsabilitats relacionades amb les activitats de l'organització.

Un dels indicadors d'una organització o una comunitat potenciadora és el de compartir responsabilitats. Què vol dir això? Doncs, en general, participar (prendre part activa) en els processos de presa de decisió de l'organització donant suport als acords o les mesures que s'han aprovat (consensuat). El fet de col·laborar a definir els objectius de l'organització, a prendre decisions concretes o a resoldre determinats problemes constitueix una via que condueix a compartir responsabilitats respecte al funcionament de l'organització.

En general, el procés potenciador en una organització o una comunitat s'adscriu als principis de la democràcia organitzativa sostinguts en les premisses següents:

1) Tots els membres d'una organització tenen els mateixos drets de participar en totes les decisions que afecten l'organització.

2) Els membres tenen el dret de delegar la presa de decisions en representants elegits per ells mateixos. Aquests cossos representantius han de donar compte de les seves activitats als electors.

3) Les decisions per a delegar en determinades persones o grups han de seguir el primer principi, és a dir, la igualtat de drets de tots els membres d'elegir els seus representants.

4) Hi ha diversos factors que poden limitar l'aplicació permanent del principi d'igualtat de participació en la presa de decisions. Una d'aquestes limitacions és el caràcter urgent o peremptori que requereix prendre una decisió o, com veurem a continuació, simplement el fet de no tenir prou coneixements i habilitats per a participar en determinades decisions (Fernández-Ríos i Moreno, 1994, p. 428).

Efectivament, participar implica abans que res saber-ho fer, és a dir, tenir prou coneixements i habilitats per a implicar-se en processos de presa de decisions. Per això és tan important la formació dels líders comunitaris en la utilització d'habilitats i de tècniques que ajudin els seus membres a assumir les responsabilitats que representa la participació. Es tracta d'aprendre les habilitats bà-

siques per a treballar en equip, prendre decisions, planificar conjuntament o fer correctament les tasques corresponents al rol que s'assumeix en l'estructura participativa (per exemple, secretari, tresorer o portaveu).

Com s'aprèn a participar? Sens dubte, la manera més efectiva és amb l'experiència directa, amb l'aprenentatge experiencial. Un procés d'aprenentatge experiencial que, necessàriament, ha de ser gradual. És utòpic i nociu per al benestar de les persones (sentiments d'indefensió produïts pel fracàs) i per al funcionament grupal i organitzatiu que un grup de persones amb pocs coneixements o ben poca experiència en processos participatius miri de resoldre un problema massa complex. La creació d'una base sòlida per als processos participatius comporta haver de considerar diferents graus de dificultat.

Grups de treball

Una tasca de menys dificultat que facilita els processos participatius consisteix a establir, en grups de treball (de cinc a vuit membres), les activitats que poden ajudar l'organització a aconseguir determinades metes parcials. Imaginem-nos, per exemple, una organització dels membres de la qual no tenen experiència en processos participatius, exceptuant els líders comunitaris. Imaginem-nos, ara, que es tracta d'una organització que s'ha format per a lluitar contra la inseguretat ciutadana i, concretament, per a resoldre un problema relacionat amb actes delictius al parc del seu barri. Aquesta organització es pot proposar com a objectiu final, i a llarg termini, crear a la comunitat altres espais públics reservats a zones verdes. Òbviament, el problema d'ara no és aquest, sinó eradicar els actes delictius de què són objecte des de fa dos anys. Imaginem-nos que els líders comunitaris d'aquesta organització saben que el primer recurs per a defensar amb legitimitat una acció social és tenir una base sòlida i fonamentada d'informació. Per a això, poden suggerir que l'objectiu a curt termini de l'organització sigui el de recopilar tanta informació com puguin sobre el nombre i la mena de delictes que s'han comès durant aquests darrers anys. La determinació d'aquest objectiu específic facilita, en aquest sentit, crear grups de treball que reflexionin sobre les fonts que poden proporcionar aquesta mena d'informació. El fet de prendre part activa en aquesta tasca concreta possibilita l'èxit d'una meta parcial. Els èxits petits acumulats, que poden ser gradualment més complexos i abstractes, possibiliten que l'experiència participativa sigui rellevant per als seus membres.

El fet de participar en processos de presa de decisions en què s'ha intervingut de manera activa permet als membres el següent:

- Controlar assumptes o qüestions que els interessin o afecten directament o indirectament.
- Adquirir i perfeccionar coneixements i habilitats.
- Augmentar el compromís en l'èxit dels objectius establerts.
- Reforçar la vinculació afectiva entre els membres, la qual cosa afavoreix la cohesió grupal.

En definitiva, una organització o una comunitat potenciadora és una estructura participativa que presenta les característiques següents:

- 1) Es basa en una **cultura de creixement** i construcció envers la comunitat, és a dir, se sosté en sistemes de valors i creences fonamentats, en suposicions bàsiques, per mitjà de les quals es defensa la capacitat potencial que tenen les persones de participar de manera responsable, racional i cooperativa en tots els aspectes de la vida col·lectiva.
- 2) Es considera que la **democràcia participativa** és tant un valor per si mateixa com un procés bàsic que possibilita desenvolupar les capacitats dels individus i de la col·lectivitat, i és, també, un mitjà efectiu per a aconseguir determinats objectius.
- 3) Facilita als seus membres l'**acompliment de diferents rols** valorats socialment, la qual cosa ajuda a desenvolupar una identitat social positiva.
- 4) Promou l'**ajuda mútua** i la cooperació com a processos centrals de relació grupal i de clima organitzatiu.
- 5) Defensa un estil de direcció basat en el **lideratge compartit**, consensuat i acordat entre els membres de l'organització.

L'empowerment vertader, en l'àmbit organitzatiu, comporta no solament un procés intern pel qual es proporcionen oportunitats perquè els membres participin activament en les decisions de l'organització, sinó també un resultat concret basat en les forces internes de l'organització i en les interrelacions que es produeixen entre aquesta organització i l'entorn.

Una organització potenciada és una institució que té la capacitat d'influir en la dinàmica social (local, nacional, internacional) perquè sap com ha de mobilitzar, de manejar o d'utilitzar adequadament els recursos limitats. La unió o coalició amb altres organitzacions representa, en aquest context, un senyal d'enfortiment organitzatiu. Les organitzacions, com les persones, tenen més capacitat d'influència i de poder quan uneixen les forces per competir eficaçment pels recursos. El suport mutu, en què es comparteixen informació i recursos, amplia no solament les possibilitats d'èxit de la xarxa organitzativa amb relació als objectius que es proposen, sinó que també representa un procés pel qual es dota de poder la comunitat.

L'exemple de Coacum

A la comunitat de Madrid hi ha un exemple excel·lent d'enfortiment organitzatiu i comunitari en l'àmbit específic de la cultura. En aquesta comunitat, la Coordinadora d'Associacions Culturals de Madrid (Coacum), creada el 1988, agrupa col·lectius culturals i veïnals de barris i municipis de la regió madrilenya. Es tracta d'una federació d'associacions culturals que té la finalitat de desenvolupar socioculturalment la Comunitat de Madrid. En paraules seves, orienten els projectes a una transformació social, per un concepte plural de la vida i del món, basat en una participació social més àmplia que la que es duu a terme des dels poders públics i privats.

Aquesta coordinadora, que dona suport i fomenta la cultura participativa, lligada als moviments ciutadans i les associacions de veïns, i que es converteix en un lloc de trobada i

comunicació, proposa el diàleg com a motor de l'activitat cultural, tant en l'àmbit artístic (teatre, pintura, música, cinema, etc.) com en el social (debats, conferències, col·loquis, etc.).

Coacum duu a terme les accions següents:

- Coordina les activitats de les associacions membres a fi de tenir més eficàcia, amb la qual cosa possibilita l'organització d'activitats o de muntatges que superen els recursos de cadascuna separatament.
- Busca la col·laboració amb l'Administració i altres organismes per a facilitar la tasca d'aquestes associacions.
- Posa en relació les associacions i afavoreix l'intercanvi de recursos materials i humans.
- Elabora notes informatives i material documental (sobre centres culturals, festivals, mostres, etc., de la Comunitat de Madrid, ajuntaments i de la Comunitat Europea).
- Gestiona projectes i programes de treball amb institucions com el Centre de Documentació Teatral o la Societat General d'Autors.

Veiem, per tant, que aquesta coordinadora cultural ajuda a crear, en l'àmbit de la cultura, una comunitat enfortida, perquè és una organització potenciadora i potenciada que treballa amb els recursos de la comunitat en interès d'un projecte social comú lligat al desenvolupament cultural.

Àmbit comunitari

Una comunitat potenciadora, ja ho hem subratllat abans, actua segons els mateixos principis que una organització potenciadora en el sentit de promoure un espai real de trobada perquè els seus membres participin en els assumptes que els interessin o afecten. Ara bé, quan es considera que una comunitat està enfortida?

Una comunitat està enfortida quan:

- 1) els seus membres tenen prou aptituds, motivació i recursos per a fer accions que milloren la vida de la comunitat: comunitat competent;
- 2) identifica eficaçment les necessitats i té la capacitat de desenvolupar estratègies adequades per a resoldre els problemes;
- 3) fa esforços per millorar, proporciona oportunitats per a la participació ciutadana, té capacitat d'acció davant de situacions que considera injustes o il·legítimes.

Per tant, una comunitat enfortida és una comunitat que treballa per al bé comú o col·lectiu. Per a això, òbviament, ha de ser una comunitat que sap gestionar o adquirir els recursos necessaris. I per això una comunitat potenciada té uns recursos accessibles per a tots els residents de la comunitat. Els recursos de la comunitat van des de les infraestructures (habitatge, zones verdes i d'esbarjo, esport, serveis de protecció o seguretat com policia o bombers, serveis generals com centres de salut, centres educatius i formatius o mitjans de comunicació social) fins als mitjans de comunicació.

Les comunitats enfortides tenen a la seva disposició mitjans de comunicació accessibles a tots els membres de la comunitat, des d'emissores de ràdio i televisió locals fins a pàgines editorials obertes a tota mena d'opinions o idees. Aquest espai públic i obert a la comunitat, a més de possibilitar una difusió d'idees, permet ser un lloc de trobada per a debatre, reflexionar de manera crítica, solucionar problemes i, sobretot, un espai per a reforçar el valor de la tolerància en la diversitat.

D'altra banda, i independentment dels recursos materials, els recursos humans en termes de xarxes associatives també són un senyal inequívoc d'una comunitat enfortida. Una comunitat enfortida acull organitzacions ben cohesionades i connectades entre elles (per exemple, coalicions) que representen els interessos de la comunitat. La classe d'estructura, i també les relacions que hi ha entre les organitzacions comunitàries, ajuden a definir el grau en què està enfortida una comunitat.

Els processos enfortidors en una comunitat també inclouen un sistema de govern obert, participatiu i receptiu a les necessitats i demandes dels habitants.

Marinaleda

L'experiència del municipi de Marinaleda, a la província de Sevilla, fa gala dels principis enfortidors que caracteritzen una comunitat enfortida. A l'Ajuntament de Marinaleda, que gairebé no té pressupost per a fer front a les necessitats col·lectives del municipi, que té uns 2.300 habitants (9 milions de pessetes de pressupost el 1979), governa des de 1979 una candidatura que utilitza el model assembleari per a prendre decisions. Dinamitzades per l'alcalde mateix, les assemblees de Marinaleda tenen un component transformador important del sistema establert:

En les assemblees, participen de mitjana de 500 a 600 persones i hi ha una mitjana de 100 assemblees l'any. En aquestes assemblees es decideixen, per exemple, els treballs comunitaris en què participen tots els veïns en benefici de la comunitat. A Marinaleda, les experiències comunitàries van començar implementant "torns de veïns", per a recollir les escombraries, en què també participaven els regidors i l'alcalde. Posteriorment, es van crear els "diumenges vermells", per a fer tasques comunitàries, com arreglar carrers i jardins o ajudar a construir habitatges. Amb relació a l'habitatge, per exemple, en aquest municipi s'ha establert un sistema d'autoconstrucció pel qual es proporciona terreny, materials i assistència tècnica al futur propietari, que hi posa la mà d'obra. Algunes obres d'infraestructura aconseguides en aquest municipi, l'experiència del qual en democràcia directa en l'àmbit municipal és la més avançada d'Andalusia, demostren que la implicació de tothom en la gestió dels assumptes comuns és capaç de fer avançar una comunitat i dotar-la d'infraestructures com un camp de futbol, un gimnàs, pistes de tennis, piscines, consultoris, un casal del pensionista, serveis a domicili, una guarderia pública, un parc natural, un edifici nou de l'ajuntament, una escola taller de formació professional o la restauració de carrers i de l'església.

Com diu el seu alcalde, d'una situació de penalitat absoluta s'ha arribat a fer que Marinaleda sigui, en l'actualitat, una de les zones d'Andalusia amb unes perspectives de futur més bones gràcies a l'esforç col·lectiu i al compromís de tothom per construir un futur millor.

Una comunitat enfortida

Una comunitat enfortida és una comunitat que sap el que té i el que vol, que ho pot fer, ho vol fer, ho fa i ho comparteix "dentro de un marco de principios y valores compartidos que aseguran la armonía entre las gentes diversas, entre la gente y la naturaleza, y de cada persona consigo misma".

F. Ulloa (2000). *'Empowerment' en las organizaciones de base*. Mèxic: Universidad de Guadalajara.

Taula 2. Característiques d'una comunitat enfortida (Ulloa, 2000)

Elements	Implicació
Sap el que té	Es reconeix a si mateixa com a actor social. Coneix i accepta els diversos grups d'interès que hi ha en el seu si. Sap quines són les seves forces i els seus punts febles, sobre els quals aprofundeix constantment. Coneix els seus propis recursos, els ha detectat i valorat. Coneix també altres recursos, que poden estar a la seva disposició, per a ajudar-lo a assolir les metes, i explora la manera d'accedir a aquests recursos.
Sap el que vol	Ha somiat, té expectatives de futur. Reconeix oportunitats en l'entorn que responen al seu projecte de transformació social. Té propostes per a superar les seves principals mancances i té estratègies planificades per a aconseguir els objectius.
Ho pot fer	Té prou capacitat per a aconseguir el que vol; té i sap com tenir accés als recursos necessaris per a començar el seu projecte comú. Té prou informació sobre la posició i els interessos d'altres actors en l'escenari. Ha detectat les amenaces que poden sorgir en l'entorn i té estratègies per a reduir-les o evitjar-les. Coneix i maneja les regles de joc, és a dir, els aspectes legals que regulen les relacions i accions dels actors socials.
Ho vol aconseguir	La comunitat com a col·lectiu ha prioritzat el projecte comú, de manera que cadascun dels integrants mostra una disposició positiva a contribuir a la causa comuna.
Ho fa	Del projecte comunitari es passa a l'acció. La comunitat posa en marxa els plans d'actuació, i fa ajustos segons els resultats obtinguts. Hi ha una sensació d'èxits parcials. Reflexiona sobre el que fa.
Ho comparteix	Exerceix la seva veu. Comunica les experiències als altres, a fi de fer partícips altres grups socials dels èxits i fracassos. Té un paper actiu com a agent generador de significats compartits socialment. Aporta una manera nova d'entendre la realitat a partir del discurs social, un marc de referència alternatiu que ajuda a construir la realitat social.
Harmonia i respecte per la diversitat	Tot el que decideix i fa la comunitat reconeix el dret de ser diferent i que els altres siguin diferents. És conscient que, en les diferències, hi ha la gran oportunitat d'aprendre. Mira d'entendre els altres (altres organitzacions, comunitats) i exposar –sense imposar– la seva posició.
Harmonia amb la naturalesa	Tot el que decideix i fa la comunitat es basa en el respecte a la naturalesa, a la seva harmonia i equilibri. Mira de preservar el present per al futur i recuperar el que s'ha perdut.
Harmonia de cadascú amb si mateix	Tot el que decideix i fa la comunitat ajuda, directament o indirectament, en el desenvolupament humà, a potenciar l'harmonia i el benestar amb un mateix.

3.3. Resum

L'*empowerment* o *potenciació* és un concepte que sorgeix per a donar contingut teòric a la incipient disciplina de la psicologia comunitària als Estats Units. És, per tant, un concepte amb vocació fundacional, la qual cosa en pot explicar l'amplitud de mires i el ventall vast de situacions a què s'aplica. De manera intuïtiva, rere el concepte de *potenciació*, hi ha altres conceptes i idees com els d'*autonomia*, *autogestió*, *pensament crític* i, fins i tot, *llibertat*. Podem dir, sense por d'equivocar-nos gaire, que l'*empowerment*, en psicologia comunitària, ho és tot. I ho és tot perquè inclou des de l'individu fins a la comunitat, i des de les accions que potencia fins a les persones, organitzacions i comunitats potenciades. El punt de vista de l'*empowerment* és, per tant, el punt de vista de

la psicologia comunitària. I de les preocupacions principals que té, destaquen la diversitat cultural, els diversos sistemes de valors i creences i la tolerància a la diversitat.

A més, però, és el professional qui primer posa en pràctica l'assumpció de la diversitat en els valors, la qual cosa té implicacions no solament en les relacions entre persones, organitzacions i comunitats amb diferents cultures, sinó també en participants de la intervenció i professionals amb diferents valors. Aquest darrer punt s'ha oblidat freqüentment en la pràctica dels professionals de la salut i és, des de la perspectiva de l'*empowerment*, un dels principis bàsics.

Intervenir és potenciar, i per a potenciar s'ha de fomentar l'ús dels recursos disponibles o s'han de desenvolupar pràctiques que permetin accedir a aquests recursos. La funció que exerceixen els valors en aquest procés és fonamental: la potenciació comporta desenvolupar les capacitats de les persones, organitzacions i comunitats, i les capacitats tenen molt a veure amb la identitat. En aquest sentit, no es pot desvincular identitat de valors o cultura, perquè l'un dóna contingut a l'altre. El problema que es planteja, doncs, és el de com s'ha de potenciar el desenvolupament sense anul·lar els sistemes de creences i valors, que són precisament el motor que guia tot el procés. La tolerància, la col·laboració, la comunicació, la discussió d'objectius, el consens, etc., són aspectes de la intervenció que poden afavorir la potenciació sense anul·lar la identitat.

Així mateix, quan es parla de potenciació, es fa en àmbits diferents: les persones, les organitzacions i les comunitats. En cadascun d'aquests àmbits, però, es produeixen dos fets diferenciats: potenciar i ser potenciat. Aquesta distinció és fonamental en la teoria de l'*empowerment*, perquè permet distingir dues menes d'objectius i, lògicament, dues classes de persones, d'organitzacions i de comunitats. Agafant d'exemple la persona, la podem potenciar, la qual cosa constitueix un objectiu legítim de la intervenció, però també podem esperar que aquesta persona sigui, al seu torn, potenciadora per a altres persones. Es pot dir el mateix d'organitzacions i de comunitats potenciades o potenciadores. Aconseguir conjuntament les dues coses és un objectiu a llarg termini de la intervenció comunitària; tanmateix, totes dues estratègies, separadament, constitueixen àmbits d'intervenció justificats. L'important, des de la teoria de l'*empowerment*, és que aquesta diferenciació permet analitzar, de manera més precisa, els beneficis de la intervenció perquè separa dos processos que, encara que estan relacionats, poden conviure separats durant un temps.

Bibliografia

Bibliografia de l'apartat 1, "La perspectiva ecològica"

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, Mass: Harvard University Press. [Ed. cast.: *La ecología del desarrollo humano*. Barcelona: Paidós, 1987.]

Bronfenbrenner, U. (1989). Ecological systems theory. A R. Vasta (Ed.), *Annals of Child Development*, 6, 187-249. Greenwich, CT: JAI Press.

Burgess, E. W. (1925). The growth of the city: An introduction to a research project. A R. Park, E. Burgess i R. McKenzie (Eds.), *The city*, 47-62. Chicago: University of Chicago Press.

Hawley, R. (1986). *Human ecology: A theoretical essay*. Chicago: University of Chicago Press. [Ed. cast.: *Ecología humana*. Madrid: Tecnos, 1991.]

Lewin, K. (1935). *A dynamic theory of personality*. Nova York: McGraw-Hill.

Park, R. (1925). The urban community as a spatial pattern and a moral order. *Publications of the American Sociological Society*, 20, 1-14.

Wright, H. F. i Barker, R. G. (1950). *Methods in psychological ecology*. Lawrence: Department of Psychology, University of Kansas.

Bibliografia de l'apartat 2, "Investigació acció participativa"

Bibliografia bàsica

Colectivo IOE (1993, juliol-setembre). IAP. Introducció en Espanya. *Documentación social: investigación acción participativa*, 92, 59-69. Madrid.

Fals Borda, O. (1993, juliol-setembre). La investigación participativa y la intervención social. *Documentación social: investigación acción participativa*, 92, 9-21. Madrid.

Gabarrón, L. R. i Hernández, L. (1994). Investigación Participativa. Centro de Investigaciones Sociológicas. *Cuadernos Metodológicos*, 10. Madrid.

Miguel, M. de (1993, juliol-setembre). La IAP, un paradigma para el cambio social. *Documentación social: investigación acción participativa*, 92, 91-108. Madrid.

Sánchez, E. (2000). *Todos con la Esperanza. Continuidad de la participación comunitaria*. Caracas, Venezuela: Universidad Central de Venezuela, Facultad de Humanidades y Educación, Comisión de Estudios de Postgrado.

Villasante, T. (1994). De los movimientos sociales a las metodologías participativas. A Delgado i Gutiérrez (Eds.), *Métodos y técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales*. Madrid: Síntesis.

Bibliografia complementària

Freire, P. (1990). *La naturaleza política de la educación: cultura, poder y liberación*. Barcelona: Paidós.

Jiménez, B. (1994). Investigación Acción Participante: Una dimensión desconocida. A M. Montero (Coord.), *Psicología Social Comunitaria*. Guadalajara, Mèxic: Universidad de Guadalajara.

Montero, M. (1994). Investigación-acción participante. La unión entre conocimiento popular y conocimiento científico. *Revista de Psicología*, VI (1), 31-45. Perú: Universidad Ricardo Palma.

Villasante, T., Montañés, M., i Martí, J. (Coords.). (2000). *La investigación social participativa. Construyendo ciudadanía 1*. Madrid: El Viejo Topo.

Villasante, T., Montañés, M., i Martín, P. (Coords.). (2000). *Prácticas locales de creatividad social. Construyendo ciudadanía 2*. Madrid: El Viejo Topo.

Bibliografia de l'apartat 3, "Desenvolupament comunitari i potenciació (empowerment)"

Fernández-Ríos, M. K. i Moreno, B. (1994). Toma de Decisiones y Participación. A J. M. Peiró i J. Ramos (Dir.), *Intervención psicosocial en las organizaciones* (pp. 419-465). Barcelona: PPU.

Powell, T. J. (1990). *Working with self-help*. Silver Spring, MD: National Association of Social Workers.

Rappaport, J. (1981). In praise of paradox: a social policy of empowerment over prevention. *American Journal of Community Psychology*, 9, 1-25.

Rappaport, J. (1994). Empowerment as a guide to doing research: Diversity as a positive value. A E. J. Trickett, R. J. Watts i D. Birman (Eds.), *Human diversity*. Nova York: Plenum.

Rappaport, J., Swift, C., i Hess, R. (Eds.). (1984). *Studies in Empowerment: Steps Toward Understanding and Action*. Nova York: Haworth Press.

Ulloa, F. (2000). *Empowerment en las organizaciones de base*. Mèxic: Universidad de Guadalajara.

Zimmerman, P. (2000). Empowerment Theory: Psychological, Organizational and Community Levels of Analysis. A J. Rappaport i E. Seidman (Eds.), *Handbook of Community Psychology* (pp. 43-64). Nova York: Kluwer Academic Plenum.